

KLEID

VGN
50 JAAR!

NR 3 | APRIL 2008 | JAARGANG 49

Leerlingen

onderzoeken tragedie

in Apeldoorn

Interview

met

Frits van Oostrom

De prehistorie in tien

minuten? De docent en het

nieuwe examenprogramma

Algemeen Bestuur VGN

Jan-Maarten de Wit
voorzitter (Commissie Opleiding)
Tweede fase, havo
Van der Borchweg 13
6514 ZL Delft
Tel. 0716 - 221-368
j.m.dewit@lijnencollege.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris (commissie WVA)
commissie havo/vwo
Aankersweg 72
7587 AH Hengelo
Tel. 076 - 242 96 85
w.michels@lijnencollege.nl

Houd Knoek
penningmeester
(commissie Publiek en
activiteiten)
Ertswade 123
1014 EP Amsterdam
Tel. 020 - 418 35 10
h.knoek@planet.nl

Marjan de Groot-Reusekamp
voorzitter
(commissie P&O: S&O)
Rommendijk 24
3523 EK Den Haag
Tel. 073 - 3442 08 92
m.m.degroot@home.nl

Wim Duyff
(commissie vmba, nieuwe
middenbouw)
Kantstraat 6
1445 BT Purmerend
Tel. 0298 - 849 819
w.duyff@planet.nl

Maas van Egdom
(redactie website)
Seijnsdijkstraat 18
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0772 - 416 031
m.vanegdom@wanadoo.nl

Berichten voor de VGN
Bestuur kunt u mailen of
opbellen aan de voorzitter,
Wendy Hinke-Michels is het
hoofd van de Vereniging van
Onderwijs in geschiedenis en
staatsinrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen het
gratis. Wilt u lid worden?
Aanmelding is mogelijk via
de VGN-site.

VGN giro: 128/01 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens.
E-mail: vgn-kleio@orange.nl

Website: www.vgnkleio.nl

Redactie Kleio

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18
2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 90 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aensenstraat 140
2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Daan Schuijt
Jari Luykenlaan 291
2332 DH Leiden
Tel. 071 - 5727982
d.schuijt@fioretti.nl

Martijn Strobos
redacteur Kleio-krant
Splinterlaan 12
2352 SJ Leiden-Lop
Tel. 071 - 589 40 20
mstr@davincci-leiden.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 103
3162 SB-Rhoon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Marjonne Maan
Fahnestraat 25
2501 DN Den Haag
Tel. 06 - 224 33 811
marjonne_maan@hotmail.com

Anny Hartgerink
Aa-park 10
8032 CS Zwolle
Tel. 028 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Juul Lelieveld
eindredacteur
Kastanjelaan 4
6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
redactie@juul.nl

Uitgever: SchoolBV
Opmaak: Fizz reclame.com-
municatie
Fotografie: Saskia Lelieveld

Druk: Drukkerij Gethoom Ten
Brink, Meppel

ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleio-krant
u sturen naar Martijn Strobos.
Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op
met Joke Noordstrand a.i.

COLOFON

Contributies 2007/2008

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan 0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid € 35,-
(alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 55,-
- Partnertidmaatschap € 80,-
- Abonnement:**
- Binnenland € 71,-
- Buitenland, Europa € 75,-
- Buitenland, overig € 85,-
- Losse nummers € 12,-

incl. verzendkosten

De uitgever heeft getracht, alle rechthebbenden te achterhalen. Indien
iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen, kan hij zich
tot de uitgever wenden.

Leden- en abonnementenadministratie

Administratiekantoor
H. Adema
Aldlansdyk 50
9051 DH Steens
Tel. 058 - 257 34 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

VAN DE REDACTIE

In de jaarrede geeft Jan-Maarten de Wit een overzicht van hoe ons vak geschiedenis er nu voorstaat. Een belangrijk punt is de implementatie van de vernieuwde tweede fase en de vragen die er nog zijn over het nieuwe examen. Greetje de Vries gaat aansluitend in op de uitvoering van het nieuwe programma en het praktisch gebruik van de nieuwe methoden in de bovenbouw havo/vwo. Een ander punt dat Jan-Maarten noemt is de invoering van de canon in het geschiedenisonderwijs. Dit wordt uitgediept in een interview met Frits van Oostrom waarbij wordt ingegaan op de man achter de canon en een aanzet wordt gegeven hoe de canon in de kerndoelen verwerkt kan worden.

En vervolgens de Tweede Wereldoorlog. Tom van der Geugten bespreekt lesmateriaal dat hij maakte bij een serie dvd's met interviews van mensen die als kind de Japanse bezetting hebben meegemaakt. Aangrijpend is de ontruiming door de nazi's van Her Apeldoornsche Bosch waar Anny Hartgerink verslag van doet in een project van het Veluws College. Bij het bespreken van Jaap en Ischa Meijer als boek van de maand kan Ger van der Drift geen droge ogen houden. Tot slot zijn er naast andere wetenswaardige artikelen nog tal van recensies over de Tweede Wereldoorlog. Veel leesplezier!

Joke Noordstrand

Foto cover: Personeel van Joods psychiatrische instelling het Apeldoornsche Bosch, voor de ontruiming door de nazi's in januari 1943. Foto collectie Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

VERGETEN, DAT NIET

Interviews met overlevenden van de Japanse bezetting

TOM VAN DER GEUGTEN

'IK HEB EEN STERKE BEHOEFTE MIJN KENNIS MET ANDEREN TE DELEN'

Een gesprek met Frits van Oostrom

JOKE NOORDSTRAND

'IN HET BEGIN WAS HET ALLEEN MAAR EEN NAAM'

De oorlog dichtbij huis

ANNY HARTGERINK

BLOEIT HET NOG IN DE BOLLENSTREEK?

ROS Rijnland en het lerarentekort

DAAN SCHUIJT

RAZENDE ROELAND MET EEN KRIJTJE

De geschiedenisdocent en het vernieuwde programma

GREETJE DE VRIES

EN VERDER

8	VGNieuws: jaarrede 2008 + data examenbesprekingen
12	Museumnieuws: Romagne '14 - '18
22	Boeken
23	Register op Kleio, jaargang 48
27	De oorlog in de boekwinkel
36	'De Zoektocht' in de klas
40	Recensies
44	Kleiokrant

Vergeten, dat niet

INTERVIEWS MET OVERLEVENDEN VAN DE JAPANSE BEZETTING

Filmmaakster Dorna van Rouveroy maakte een documentaire met interviews over Nederlands-Indië in de tijd van de Tweede Wereldoorlog. Een omvangrijk filmproject, van groot belang voor het vastleggen van herinneringen van overlevenden. Tom van der Geugten maakte het begeleidend lesmateriaal. In dit artikel bespreekt hij hoe de interviews gebruikt kunnen worden in het onderwijs.

Voor Indische Nederlanders is het een dramatische foto, gemaakt in september 1945 bij de poort van Kampong Makassar in Jakarta (Batavia). Na de Japanse capitulatie op 15 augustus en de proclamatie van de Indonesische

'De bevrijding, waar vele Nederlanders gedurende de oorlog van hadden gedroomd, kwam niet.'

republiek op 17 augustus hadden Britse autoriteiten de voormalige Japanse bewakers van interneringskampen opdracht gegeven de nog in de kampen verblijvende Nederlandse vrouwen en kinderen te beschermen tegen agressieve Indonesische jongeren, de pemuda's. Op de foto zijn de drie groepen actoren in het historische drama vertegenwoordigd: bedremmelde Japanners, nieuwsgierig tegen de zon in kijkende Nederlandse meisjes en bezige Indonesiërs, met op hun hoofd een peci, het door Soekarno tot nationalistische symbool verheven hoofddeksel. De foto markeert de situatie waarin de Japanse bezetting van Indonesië overging in de chaotische bersiaptijd, die duurde tot begin 1946.

Het doek valt

Na het uitbreken van de oorlog in Azië in december

1941 was in maart 1942 het doek gevallen over de kolonie Nederlands-Indië. De Japanse bezetting bracht voor de circa 300 000 Nederlanders in Indonesië veel ellende, met name voor de mensen in de krijgsgevangen- en burgerinterneringskampen, maar ook voor de zogenaamde 'buitenkampers'. Ook bij een groot deel van de ongeveer 70 miljoen Indonesiërs zorgden de Japanse onderdrukking en uitbuiting voor ellende. Vanaf 1946 volgde voor de Nederlanders - vroeg of laat - het vaak ongewilde maar definitieve vertrek naar Nederland, waar weinig interesse was voor wat er in de oorlog in Azië was gebeurd. Intussen probeerde Nederland het koloniale gezag over het land te herstellen. Na de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog viel het doek definitief over Nederlands-Indië bij de soevereiniteitsoverdracht in december 1949.

Breuk

Op 25 juli 2007 nam staatssecretaris Bussemaker van VWS het eerste exemplaar van de dvd-box *Oorlogsverhalen Nederlands-Indië 1941-1949* in ontvangst. Bij die gelegenheid zei generaal b.d. Govert Huijser: 'De bevrijding, waar vele Nederlanders gedurende de oorlog op hadden gehoopt, en waarvan ze hadden gedroomd, kwam niet. In Indonesië waren de bakens verzet; een revolutionaire breuk met het verleden. Het plotselinge

Tom van der Geugten (Dordrecht 1962) is historicus, filmmaker en documentaire auteur.

en harde karakter van de breuk veroorzaakte een traumatische ervaring. Veel later bleek dat het trauma van de Japanse interneringskampen, meteen gevolgd door, wat ik maar noem 'het bersiaptrauma', veel en vaak dieper een posttraumatische stressstoornis tot gevolg heeft gehad. Gelukkig niet bij iedereen. Eigen karakter, persoonlijkheid en opvang na de traumatische ervaring kunnen ervoor zorgen dat de traumata toch in rust konden worden verwerkt. Maar vergeten, dat niet.

In haar dankwoord wees Bussemaker op het belang van kennis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland én Nederlands-Indië. 'Deze film past heel goed in het voorlichtingsbeleid (van VWS, TvdG) over de oorlog. Binnen dat kader bevorderen we expliciet dat mensen hun herinneringen aan de oorlog op scholen vertellen. De interviews zullen ook door de generaties na ons gebruikt kunnen worden.'

Ingetogen

De dvd-box is gemaakt door de Indische filmmaakster Dorna van Rouveroy. Eerder maakte zij de documentaire *Regen in Nagasaki*, een portret over haar vader Robert van Rouveroy tijdens een bezoek aan Japan, waar hij zijn vroegere kampbeulen confronteerde met de gevolgen van zijn kamptijd.

Van Rouveroy werkte drie jaar aan het omvangrijke

filmproject, dat werd gesubsidieerd door stichting Het Gebaar. Ze hield uitgebreide interviews met zestien mannen en negentien vrouwen die de Japanse bezetting als kind hebben meegemaakt, en legde deze op film vast. De opnames verwerkte ze vervolgens met historisch foto- en filmmateriaal tot ingetogen en indringende filmportretten, in lengte variërend van 17 tot 20 minuten, met uitzondering van het 28 minuten durende portret van Huijser. Het resultaat is een rijk gevulde doos, waarmee docenten op relatief gemakkelijke wijze *oral history* in hun klas kunnen brengen. Via een speciaal menu kan elk filmportret niet alleen in zijn geheel, maar ook op periode bekeken worden. Elk filmportret is verdeeld in vier hoofdstukken: Jeugd (tot maart 1942), Oorlog (maart 1942 tot augustus 1945), Bersiap (vanaf augustus 1945) en Nederland (over de reis en de verdere tijd).

Persoonlijke getuigenissen

Het nationalistisch-Indonesische perspectief ontbreekt in deze box. Dat is jammer, maar het doet weinig af aan de historische en didactische waarde van de persoonlijke getuigenissen. Ik noem enkele voorbeelden. Bep Visser vertelt met eigen filmbeelden over haar reis als kind naar Indië en over het luxe leven in de toplaag van de koloniale samenleving. Meerdere geïnterviewden

Jakarta, september 1945
(foto uit Remco Raben,
*Beelden van de Japanse
bezetting van Indonesië*,
Zwolle/Amsterdam 1999;
NIOD).

vermelden de binnenkomst van Japanners op hun handige, lichte fietsen. Philip van Tijn, die met zijn broer, moeder en grootmoeder in een kamp werd geïnterneerd, vertelt over het verzoek aan de Japanners dat uit Berlijn kwam, om joden te scheiden van de andere gevangenen. Edgar Vos vertelt over de auto met chauffeur, die hem voor de oorlog naar school bracht, en over de dood van zijn broertje, met wie hij samen in een kamp zat. Govert Huijser vertelt hoe zijn kamp-ervaringen ertoe leidden dat koningin Beatrix hem vroeg om haar als aide-de-camp te begeleiden bij een bezoek van de Japanse keizer aan Nederland. Tijdens een privé-audiëntie hebben keizer en keizerin aan Huijser en zijn vrouw hun excuses aangeboden. Frans Mataushek vertelt over zijn gevangenschap bij de kempetai, en over zijn redding door zijn voormalige, Japanse kapper. Hilly Hogestijn-Vrijburg vertelt dat ze 'buitenkamps' verbleef, omdat haar familie kon aantonen dat ze vele generaties in Indië hadden gewoond. Zij was bevriend met de zoon van hun kokkin, die zich tegen haar keerde gedurende het verloop van de oorlog. Het verlies van die vriendschap was een enorme klap voor haar, die haar nog steeds parten speelde. Iet de Weille-Krieger is van Surinaams-Nederlandse afkomst, waardoor haar geschiedenis en die van haar ouders ook weer anders verliep dan bij de meeste anderen. Frans Leidelmeijer vertelt over de vaak kille ontvangst in Nederland en de verwachtingen die hier waren met

wat veel voor gebruik in het onderwijs? Dat was het eerste wat ik dacht toen Van Rouveroy me vroeg om haar portretten bruikbaar te maken voor het onderwijs. Voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is gebruik van één van de filmportretten zeker de leestijd waard. Dat geldt ook voor de bovenbouw vmbo, waar het examendomein over Nederland en Indonesië met betrekking tot de Japanse bezetting is toegespitst op de gevolgen voor het Indonesisch nationalisme en de verschillen in visie van de Nederlandse regering en van de Indonesische nationalisten op de toekomst van Indonesië 'tijdens en vlak na de Japanse bezetting'. Als docent maak je deze examenstof concreet met de persoonlijke herinneringen vanuit het Nederlandse en Indische (Indo-Europese) perspectief van de geïnterviewden. Heel speciaal is het portret van de Manadonees George Pantow, die zich als Indonesiër aan Nederlandse kant schaarde.

Examenprogramma

In de bovenbouw van vwo en havo biedt het nieuwe examenprogramma volop thematische vrijheid. In het kader van examendomein D gelden voor thema's de volgende formele eisen:

- leerlingen moeten gebruikmaken van de eindtermen uit examendomein A (historisch besef);
- leerlingen moeten een beargumenteerd antwoord geven op inhoudelijke vragen;
- leerlingen moeten op grond van situaties in verschillende tijdvakken ontwikkelingen op langere termijn beschrijven.

Docenten kunnen dus met hun themakeuze vele kanten op. Met gebruikmaking van de dvd-box biedt het thema 'Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog' goede mogelijkheden om op een eigentijdse manier aan de exameneisen te voldoen. De filmportretten gaan over tijdvakken 9 (tijd van wereldoorlogen) en 10 (tijd van televisie en computer). De verhalen zijn voorbeelden van vijf kenmerkende aspecten uit examendomein B (oriëntatiekennis): het voeren van twee wereldoorlogen, de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering, vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme, de dekolonisatie en de ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

Lesmateriaal

Het lesmateriaal bij de dvd-box bestaat uit een docentenhandleiding voor onderbouw en bovenbouw vmbo, havo en vwo, met praktische suggesties en kopieerbare opdrachten. Voor de onderbouw en voor de bovenbouw vmbo zijn twee redelijk representatieve filmportretten

'Belangrijk is dat leerlingen gaan nadenken over de essentiële elementen van deze geschiedenis: geweld, discriminatie, individuele verantwoordelijkheid, vrijheid en onvrijheid, zowel voor Nederlanders als Indonesiërs.'

betrekking tot de nieuwkomers. Men dacht dat zij primitieve inboorlingen waren, door de informatie die mensen van de kerk over de missie hadden gekregen. Edje Zorgdrager verwoordt wat het is om wees te zijn als gevolg van de oorlog, wat het is om je moeder te missen en van familielid naar familielid te moeten zwerven. Frans Kortleven zegt in zijn portret: 'Ik ben allochtoon. Ik ben geboren in Indië, maar hoewel ik een blanke Nederlander ben, voel ik mij allochtoon.' Hij verwoordt hiermee het gevoel dat vele Indische Nederlanders hebben gehad en nog steeds hebben met betrekking tot hun naoorlogse ervaringen.

Filmportretten in de klas

De dvd-box bevat totaal ruim elf uur film. Is dat niet

De dvd-box **Oorlogsverhalen Nederlands-Indië 1941-1949** met lesmateriaal voor vwo, havo en vmbo kost € 69,95 en kan besteld worden op www.filmportretten.nl (ISBN/EAN: 978-90-9022873-0).

met kijkopdrachten uitgewerkt. Voor de bovenbouw vwo en havo is het examenthema 'Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog' in vier stappen uitgewerkt voor totaal 16 à 20 les- en studie-uren, waarbij filmportretten over een klas worden verdeeld.

In stap 1 introduceert de docent het thema met een van de interviews. Aan de hand van een tijdbalk recapituleert hij met zijn leerlingen hun kennis van de geschiedenis van Nederlands-Indië. Afsproken wordt vanuit welke vraagstelling leerlingen de filmportretten gaan bestuderen, bijvoorbeeld: Over welke vormen van verandering en continuïteit vertelt de persoon? Hoe tijd- en plaatsgebonden is hun verhaal? Welke feiten en meningen noemen ze? Welke waarden en normen speelden in het verleden een rol en in hoeverre zijn deze sindsdien veranderd? De docentenhandleiding bevat suggesties voor een verdeling van filmportretten onder de leerlingen. In stap 2 bestuderen leerlingen individueel of in duo's één of twee filmportretten. De vraagstelling dwingt hen om kritisch met de bronnen om te gaan, conform de vaardigheden in examendomein A (historisch besef).

Leerlingen verwerken de informatie met beelden in een powerpoint-presentatie.

In stap 3 houden leerlingen korte presentaties voor elkaar, waarbij ze vaststellen dat diverse personen de verschillende periodes verschillend hebben beleefd en er ook verschillend op terugkijken. Onder leiding van de docent wordt besproken hoe kenmerkend dit is voor het vak geschiedenis. Belangrijk is dat leerlingen ook gaan nadenken over de essentiële elementen van deze geschiedenis: geweld, discriminatie, individuele verantwoordelijkheid, vrijheid en onvrijheid, zowel voor Nederlanders als Indonesiërs.

In stap 4 verwerken leerlingen de uitkomsten van presentaties en besprekingen in een verslag aan de hand van vooraf gestelde beoordelingscriteria.

AAN AL DEGENEN DIE BIJNA TWEE DECENNIA LANG MIJN NASCHOLINGSBOEKEN HEBBEN GEBRUIKT

*De laatste publikatie in de serie **Nascholing bij U thuis** is onlangs na een lange lijdensweg van ziekte en drukkerij-problemen dan toch verschenen. De titel - GOD TREURDE NIET OM DE SLECHTHEID VAN DE MENSEN, OM HUN DOMHEID WEENDE HIJ - heeft veel lezers geboeid én verwonderd. De slechtheid openbaarde zich bij de (1) dynasten en hun regeringen die voor het oplossen van politieke zaken geweld verkozen boven overleg, (2) de generaals en admiraals die van het moorden hun beroep hebben gemaakt en (3) de merchants of death die schatten verdienen aan de productie van wapens. De onnozelen, over wie God weende, zijn de miljoenen jongens die in de loop der jaren naar het front gestuurd werden om te doden en om gedood te worden. Ik heb geprobeerd van al die slechtheid en onnozelheid iets meer te weten te komen en aan de lezers door te geven. In deel 17 behandelde ik de Franse revolutie- en de Napoleon-tische oorlogen, de Krimoorlog, de Duitse eenheidsoorlogen - de Deense, Oostenrijkse en Franse - en in deel 18 de Grande Guerre. Hoe vaak ik de tekst ook moest corrigeren - vanwege stoornissen in het hoofd - , iedere keer brak mijn hart door de onvoorstelbare ellende die ik beschreven had. Mensen uit mijn omgeving vroegen zich af of het wel zó erg was geweest. Het was zo erg. Verder heb ik drie zaken in deze boeken uitvoerig geëxpliciteerd. De eerste is de propaganda, samengevat in drie*

woorden: oorlog is bedrog. De tweede is het verraad van kerken, van intellectuelen en van socialisten. De derde zaak is de treffende overeenkomst tussen alle behandelde oorlogen, die hoe verschillend ook, overal hetzelfde patroon te zien gaven, hetgeen mij tot de conclusie bracht dat studies van alle niet-besproken oorlogen in welk land dan ook tot precies dezelfde constatering zullen voeren. Idem sed aliter: alles in de geschiedenis - ook in het Nederland van de 21e eeuw - is op het terrein van oorlog en vrede op andere wijze hetzelfde.

Voorwaar, dat is een van de stofomschrijvingscommissie, die 'Ten oorlog' roept alsof het om een schoolreisje gaat, een wel zeer afwijkende interpretatie.

Voor het eindexamen 2009 kunnen veel docenten met deze boeken, waarmee ik helaas afscheid neem van het docentschap, hun wetenschappelijk, didactisch en vredespedagogisch voordeel doen. Tolle lege, neem en lees.

C.V. LAFEBER

De nieuwe boeken (ISBN 978-90-71748-05-9 en 978-90-71748-04-2) zijn verkrijgbaar bij elke goede boekhandel of à € 35,- bij de auteur. Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirle, tel. 013.5.430.340. cvlafeber@hetnet.nl of door overschrijving van het bedrag op postgiro 1812.78 8.83 of rabobank 109.04.33.

Van de eerder uitgekomen publikaties zijn nog meerdere of minder exemplaren voorhanden. Lijst op aanvraag. Vanzelfsprekend zolang de voorraad strekt.

Jaarrede 2008

BESTE VGN-LEDEN,

'Leer van de leraar', en 'Laat de leraar leren', met deze motto's wil de VGN het komend jaar aan de slag. Op alle onderwijsniveaus zijn geschiedenisdocenten op dit moment bezig met de implementatie van veranderingen in het geschiedenisonderwijs. De VGN pleit er nadrukkelijk voor dat er nu voldoende tijd komt om ervaringen op te doen met alle veranderingen en op grond daarvan het onderwijs en zonodig de programma's aan te passen. De afgelopen jaren heeft de VGN op landelijk niveau flink gelobbyd om de plannen voor al deze veranderingen waar nodig bij te sturen. We hebben steeds geprobeerd de vakinhoud en vakdidactiek centraal te stellen en er op te letten dat veranderingen ook verbeteringen in zouden houden. Soms is dat gelukt, en soms niet. Hoe staat ons vak er nu voor?

- De VGN is bezorgd over de effectiviteit van de historische vorming van leerlingen in geïntegreerde leergebieden. De VGN kan meer aandacht besteden aan de goede en aan de slechte voorbeelden hiervan. Wellicht kunnen we zo als referentie voor collega's een praktische 'standaard' ontwikkelen voor historische vorming in geïntegreerde leergebieden. Dat moet naar mijn idee vooral geen beginselverklaring worden, maar bestaan uit een aantal sprekende voorbeelden. Bij de bovenbouw vmbo zijn we benieuwd naar de eerste ervaringen met het nieuwe examenprogramma, dat is immers mede op aandringen van de VGN ontwikkeld.
- De VGN is blij met de aandacht die er in het basisonderwijs is gekomen voor de inhoud van de geschiedenislessen; van het canondebat gaat een positieve stimulans uit. Hopelijk heeft de canon voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs hetzelfde effect. Het is echter niet zo makkelijk om de canon in de huidige kerndoelen in te passen. We zijn dan ook blij met de discussie die in Kleio wordt gevoerd over de kansen en problemen bij het combineren van de canon met de tijdvakken en kenmerkende aspecten. Er wordt onder leiding van de SLO gewerkt aan lesmateriaal en programma's voor de bovenbouw van de basisschool en de onderbouw van het voortgezet onderwijs gebaseerd op de

canon. Daarbij zijn ook VGN-leden betrokken. Onder leiding van het SLO wordt er ook gekeken naar knelpunten in de combinatie canon en tijdvakken met hun kenmerkende aspecten. De VGN heeft hier mede op aangedrongen. Ondertussen blijft het belangrijk om het fenomeen canon ook kritisch te beschouwen. Om Jan van Oudheusden te parafraseren: 'De VGN moet een podium zijn voor alle meningen en richtingen' (Kleio 1, februari 2008).

- In de vernieuwde tweede fase heeft geschiedenis een stevige positie. Veel collega's en leerlingen worstelen echter nog met het nieuwe programma. We horen berichten over boeken die te moeilijk zijn en lesprogramma's die te vol zijn. Over het examen in de toekomst bestaat nog te veel onduidelijkheid. We zijn blij met de pilot die nu loopt om te komen tot een nieuw examen voor vwo. De VGN pleit voor meer openheid bij deze pilot om te komen tot een resultaat dat breed toepasbaar is. Naar aanleiding van de pilot voor havo is nu een breed samengestelde syllabuscommissie van de Cevo aan het werk om een goede basis te leggen voor een nieuw centraal examen havo. De VGN is in de commissie vertegenwoordigd. Als de syllabus in concept klaar is, bespreken we deze graag met u.

Nu de invoering van een nieuw CE voor havo en vwo is uitgesteld,

bevinden we ons in een overgangssituatie. Over de invulling van het ce in de overgangperiode tot het nieuwe CE is de VGN in goed overleg met de Cevo. **Op de site vindt u details over de invulling van de overgangperiode.** In gesprek met een collega ontstond het idee om scholen in het jaar voorafgaand aan het jaar waarin het nieuwe CE voor alle scholen wordt ingevoerd de keuze te geven tussen een examen 'oude stijl' of 'nieuwe stijl'. We zijn benieuwd naar reacties op dit idee.

We hebben voorlopig geen behoefte aan weer nieuwe regelingen, bijvoorbeeld zoals de profielcommissies die voorstelden. De leraar moet de tijd en kans krijgen om te leren omgaan met de nieuwe programma's. Dat kan hij niet alleen. Daarvoor zijn onder meer vakdidactische en vakinhoudelijke studiedagen nodig: 'Laat de leraar leren'. De VGN neemt op dit punt graag het voortouw. De studiemiddagen over het nieuwe vmbo examenprogramma, de werkmiddag over het nieuwe examenprogramma voor de tweede fase en de didactiekdagen zijn er voorbeelden van. We kunnen het echter niet alleen. Daarom roepen we lerarenopleidingen ook nadrukkelijk op om door te gaan met het ontwikkelen van inspirerende nascholing. Schooldirecties die leraren niet in de gelegenheid stellen deze vakinhoudelijke scholingen te volgen, roepen we met de andere vakinhoudelijke verenigingen op te kiezen voor de kwaliteit van hun

De VGN is bezorgd om de historische vorming van leerlingen.

docenten in plaats van boekhouden met lesuitval.

Niet alleen de leraar moet kunnen leren van de praktijkervaringen en op basis daarvan zijn lessen aanpassen. Het kan immers goed zijn, dat de ervaringen van docenten aangeven dat de wet- en regelgeving aangepast moet worden: 'Leer van de leraar'. Hierbij kan en wil de VGN een belangrijke rol spelen. We kunnen via studiemiddagen, bijeenkomsten en met behulp van uw individuele reacties een goed beeld geven van knelpunten en vervolgens in gesprek gaan met de verantwoordelijke instanties als het ministerie

De VGN staat er goed voor. Er zijn veel nieuwe actieve leden.

en de Cevo. Het komend jaar is dat een belangrijk aandachtspunt voor de VGN. We hebben er vertrouwen in dat we een luisterend oor vinden bij onze gesprekspartners.

De VGN staat er goed voor. We zijn een vijftigjarige met toekomst! Het aantal leden is nagenoeg stabiel en financieel zijn we gezond. Alhoewel het soms moeite kost, lukt het ook om vacatures binnen de vereniging op te vullen met nieuwe actieve leden. De opvolging van Jan van Oudheusden als hoofdredacteur van

Tijdens de jaarvergadering op 4 april jongstleden werd afscheid genomen van oud-bestuurslid Wim Duyff.

Kleio door Joke Noordstrand staat daarvoor symbool. Ook binnen het bestuur zijn er wisselingen. Op deze jaarvergadering nemen Marjan de Groot en Wim Duyff afscheid van het bestuur. Marjan was zes jaar lid van het bestuur en daarmee is haar tweede bestuurstermijn van drie jaar voorbij. Als kenner van het basisonderwijs en de Pabo, zorgde ze er met de commissie Pabo voor dat de VGN ook op deze terreinen een goede rol speelt. Gelukkig gaat ze door als lid van de commissie Pabo en wordt ze internationaal vertegenwoordiger van de VGN. Wim stopt na vier jaar (plus een jaar aspirant lid) omdat de VGN-activiteiten niet meer te combineren zijn met zijn nieuwe baan. Wim gaf met veel inzet het vmbo smoel binnen de VGN. De VGN is beiden veel dank verschuldigd. Ook ik stop als

bestuurslid. Voor mij gelden vergelijkbare motieven als voor Wim. Om de continuïteit binnen het bestuur niet in gevaar te brengen, ligt mijn afscheid na de zomervakantie. Ik ben dan na een jaar aspirant lid te zijn geweest, 5,5 jaar 'regulier' bestuurslid. We hebben ons alle drie met veel plezier ingezet voor het geschiedenisonderwijs. Het is belangrijk dat er een club is die zich daar druk over maakt, en wie kan dat beter dan de club van geschiedenisdocenten?

We stellen de vergadering Ton van der Schans voor als nieuw bestuurslid. Ton werkt aan de Pabo en is lid van de van de commissie Pabo. Binnen enkele dagen hopen we een tweede nieuw bestuurslid voor te kunnen stellen.

Dit jaar is een jubileumjaar. Eind 2008 kunt u een speciale Kleio verwachten over de afgelopen 50 jaar geschiedenisonderwijs en de collega's die de lessen gaven. Eind 2008 willen we ook een jubileumbijeenkomst organiseren. Ideeën daarvoor zijn van harte welkom bij onze secretaris Wendy Hinke. Persoonlijk verheug ik me ook op de komende didactiekdagen. De organisatie heeft met veel personele wisselingen te maken gehad, maar heeft op de didactiekdagen van 2007 een ijzersterk programma voor starters én voor ervaren collega's gepresenteerd. Het werd zeer gewaardeerd door de deelnemers. Komt u dit jaar ook? Op www.vgnkleio.nl vindt u steeds het laatste nieuws over de didactiekdagen!

Jan-Maarten de Wit, voorzitter

VOORAANKONDIGING

De didactiek- en activiteitencommissie van de VGN organiseert wederom haar jaarlijkse didactiekconferentie in Vught. Noteer vast in uw agenda.

- ▷ **13 en 14 november** ▷ **voor starters**
- ▷ **14 en 15 november** ▷ **voor meer ervaren docenten**

Zoals altijd een verrassende openingslezing, een verstrooiend avondprogramma en een pakkende slotlezing. Een evenredige verdeling van workshops voor alle niveaus, direct toe te passen in de lessen. Voor de starters zijn er speciale workshops voor beginners, voor meer ervaren docenten bijvoorbeeld een workshop voor 2-vmbo. Ook de eindexamens komen aan bod.

Er is plaats voor slechts 50 deelnemers. In latere berichtgeving volgen de inschrijvingsdata.

Examenbesprekingen 2008

havo en vwo

Contactpersoon VGN: mevrouw H.H.M. Janssen, telefoon 024-3605809 en overdag: 033-4229034, e-mail janssenh@farel.nl.

Alkmaar	Murmellius Gymnasium Bergerhout 1	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Amersfoort	Farel College Paladijnenweg 101 (afdeling Utrecht)	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Amsterdam	Hervormd Lyceum Zuid Brahmsstraat 7	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Ede	CSG Het Streek Bovenbuurtweg 1	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Nijmegen	Canisiuscollege Mater Dei Berg en Dalseweg 207	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Den Bosch	Sint Janslyceum Sweelinckplein 3	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Breda	Onze Lieve Vrouwe Lyceum Paul Windhausenweg 11	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Eindhoven	Augustinianum SG Van Wassenhovestraat 26	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Goes	Willibrordcollege Fruitlaan 3	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Groningen	Zernikecollege Helperbrink 30	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Leiden	Visser 't Hooft Lyceum Kagerstraat 1	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Den Haag	1e VCL Van Stolkweg 35	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Haarlem	Sancta Maria RK Lyceum Van Limburg Stirumstraat 4	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Kerkrade	College Rolduc Gr. Saffenburgweg 15 (afd. Heerlen/Maastricht)	26 mei 16.00 - 17.00 uur vwo 26 mei 17.00 - 18.00 uur havo
Hengelo	Twickel SG Woolderesweg 130	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Sneek	SG Magister Alvinus Almastraat 5	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Rotterdam	St. Laurenscollege Voorhout 100	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Zutphen	Baudartiuscollege Isendoornstraat 1	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo
Zwolle	Van der Capellen SG Lassuslaan 230	26 mei 16.30 - 17.45 uur vwo 26 mei 17.45 - 19.00 uur havo

vmbo

Contactpersoon VGN: de heer B. de Vos, telefoon 0578-693140, e-mail bdvos@hetnet.nl.

Zie voor eventuele aanvullingen: www.vgnkleio.nl. Graag van tevoren aanmelden bij het vermelde e-mailadres.

Sneek	RSG Magister Alvinus, Almastraat 5, 8601 EW r.grijpstra@rsg-sneek.nl	30 mei 15.30 uur
Groningen	Wessel Gansfort College, Heerdenpad 8, 9731 BW groningen@wesselgansfort.nl	30 mei 15.30 uur
Holten	De Waerdenborch, Haarstraat 14, 7450 AA info@janwoltersmit.nl	30 mei 15.30 uur
Heerde	CC de Noordgouw, Eperweg 34a, 8181 EW b.devos@hetnet.nl	30 mei 15.30 uur
Alkmaar	PCC, vestiging Fabritiusstraat, Fabritiusstraat 1, 1816 EA wimvisserhildekleverlaan@hetnet.nl	30 mei 15.30 uur
Amersfoort	Farel College, Paladijnenweg 101, 3813 DC gendb@farel.nl	30 mei 15.30 uur
Amsterdam	Bredero College, Buksloterweg 85, 1030 BB hendriekske@hotmail.com	30 mei 15.30 uur
Leiden	Da Vinci College, vestiging Leonardo, Lammenschanspark 3, 2321 JK mstr@davinci-leiden.nl	30 mei 15.30 uur
Nijmegen	Liemerscollege, locatie Didam, Dijksestraat 12, 6942 GC r.satters@liemerscollege.nl	30 mei 15.30 uur
Tilburg	2College Jozef, Oude Dijk 9, 5038 VM franspuy@kpnplanet.nl	30 mei 15.30 uur

Romagne '14-'18

INFORMEEL MUSEUM OVER HET DAGELIJKS LEVEN
VAN DE SOLDAAT IN DE EERSTE WERELDOORLOG

Verdun 1916: Butte de Vauquois, Mort-Homme, Côte 304, Fort Douaumont. Enkele roemruchte namen. De tastbaarheid van de oorlog kom je overal nog tegen in de vorm van littekens in het landschap zoals forten, verkleuringen in het gras, de vele granaten en het oorlogstuig in de heuvels rond Verdun. Talloze kleine frontdorpjes en steden, met nietszeggende namen. In de loop van de oorlog werden het echter belangrijke plaatsen waar het bloed vloeiende en de winst in meters werd uitgedrukt. 'Verdun' is meer dan alleen de stad zelf.

Een van die dorpen, slechts ongeveer 30 km ten noordwesten van Verdun, is Romagne-sous-Montfaucon. Het dorp is bekend omdat het de grootste Amerikaanse begraafplaats in Europa huisvest, The Meuse-Argonne Cemetery, vernoemd naar het gebied Argonne waar het dorpje in ligt. Niet minder dan 14.000 Amerikaanse soldaten, die in de Eerste Wereldoorlog zijn gesneuveld, liggen hier in een serene sfeer begraven. Ironisch genoeg zijn de doden haast allemaal gevallen in de twee laatste oorlogsmaanden.

Het laatste Amerikaanse offensief

Maar er is nog meer. Midden in Romagne ligt misschien wel een van de meest intrigerende

musea van de omgeving van Verdun. Het is een onopvallend dorp, zoals we dat allemaal wel kennen: klein, grijs, met een klein monument, een enkele bakker, kapotte schuren vol hooi en een oude tractor. Wat het dorpje zo speciaal maakt is het museum van Jean-Paul de Vries en zijn vrouw Brigitte: Romagne '14-'18 heeft een expositie over het dagelijks leven van een soldaat achter het front. De Eerste Wereldoorlog woedde hier in de laatste oorlogsmaanden in volle hevigheid. En de sporen daarvan zijn nog volop te vinden. Vanaf 1917 kwamen er steeds meer Amerikaanse soldaten en enkele divisies hadden een deel van de Franse linie overgenomen aan de westkant van het front rond

Verdun. In het laatste offensief van november 1918 veroverden zij nog het gebied tot aan Stenay op de Duitsers. De soldaten liggen dus begraven op de plek waar ze gevallen zijn.

Van je hobby je werk maken

Wat maakt het museum zo intrigerend? Zo bijzonder dat we als school, met 108 leerlingen uit 3-havo en 3-vwo nu voor de derde keer op een vierdaagse expeditie naar Romagne en Verdun gaan? Zo intrigerend dat we als geschiedenisdocenten (lees vakidioten) het gebied meerdere malen hebben bezocht. Ondergetekende reeds twintig keer. Het antwoord is Jean-Paul de Vries. Hoewel de voornaam anders doet vermoeden, is het een ge-

Dirk Paagman is docent geschiedenis aan het Maurick College in Vught.

boren en getogen Brabander. In 1976 kwam hij met zijn ouders tijdens een rugzak-vakantie naar het gebied en raakte verslaafd. Hij werd gegrepen door het virus dat Eerste Wereldoorlog heet. Elk jaar kwam hij terug, vond en verzamelde spullen uit de oorlog, kocht een huis, later een boerderij en richtte met zijn vrouw in een oude schuur een museum in. Een mooi voorbeeld van iemand die van zijn hobby zijn werk heeft gemaakt. In het museum bevindt zich een nagebouwde loopgraaf en een stuk nagebouwd slagveld. Er zijn veel mitrailleurs en geweren te zien en allerlei zaken die betrekking hebben op het oorlogvoeren en de dagelijkse gang van het soldatenleven. De uitrusting van een Duitse soldaat is bijvoorbeeld tentoongesteld met de attributen die er oorspronkelijk bij lagen: twee zakhorloges, muntgeld, een etensbak, een gasmasker en een helm. Geprobeerd is om het gewone, het alledaagse van het soldatenleven te laten zien.

Vakdidactische waarde

Het museum heeft ook een boodschap. Oorlog is tegenwoordig een begrip geworden dat door de jeugd geassocieerd wordt met computerspelletjes en Hollywood. Goddank dat er bijzondere personen als Jean-Paul zijn, die ons door zijn intrigerende manier van uitleggen, het tastbaar maken van de oorlog aan de hand van zijn gevonden spullen en de geuren in zijn museum, de gruwelijkheid ervan laat zien. Dat alles laat bij onze leerlingen een onuitwisbare indruk na als we in kleine groepen zijn museum hebben bezocht. Met open mond en geconcentreerde blik volgen ze alles nauwgezet. We kunnen als docenten niet trotser zijn. Oorlog wordt gruwelijk en vooral persoonlijk, geschiedenis wordt tastbaar. Is dit geen inleving in de geschiedenis optima forma?

Expeditie Maurick College

En het gaat snel; het museum krijgt steeds meer internationale bekendheid. Van artikelen in de New York Times en

een filmploeg van de BBC tot natuurlijk de expeditie van het Maurick College te Vught. Van mond-op-mond reclame van leerlingen bij familieleden en vrienden, tot in de hoogste kringen van het Franse en Amerikaanse leger en ministeries. Het is ongelooflijk.

Een bezoek aan de verzameling van Jean-Paul, alsmede een rondleiding door de omgeving is een must voor elke docent geschiedenis.

Romagne '14-'18
2, Rue de l'Andon
55110 Romagne sous
Montfaucon
Frankrijk
+33 3 29 85 10 14
www.romagne14-18.com
info@romagne14-18.com

Maandag t/m zondag
geopend van 13.00 uur tot
18.00 uur. Woensdag is
het museum gesloten. Het
museum is op afspraak ook
in de ochtenduren te be-
zoeken. Dat geldt ook voor
een wandeling langs de slag-
velden van Romagne onder
begeleiding van Jean-Paul.
De entree is een vrijwillige
bijdrage. Het bezoek kan
ook afgesloten worden met
een heerlijke lunch, verzorgd
door het museum.

'Ik heb een sterke behoefte mijn kennis met anderen te delen'

IN GESPREK MET FRITS VAN OOSTROM

De ontvangst is in een prachtige zeventiende-eeuwse kamer van het Trippenhuis aan de Kloveniersburgwal in Amsterdam. Frits van Oostrom heeft deze werkkamer de laatste jaren intensief gebruikt in zijn functie als president van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW.) Hij is relatief weinig in Utrecht geweest, waar hij een aanstelling heeft als universiteitshoogleraar. Wie is deze drukbezette voorzitter van de commissie die de canon van Nederland ontwikkelde? En hoe gaat het met de implementatie van de canon in het voortgezet onderwijs?

Waarom ben je na je gymnasium-bèta opleiding Nederlandse taal- en letterkunde gaan studeren?

Ik heb ook nog even overwogen om wiskunde te gaan doen, maar taal heeft iets rommeligs en iets menselijks, dat zou ik dan te zeer missen. Daarnaast vond ik het schrijven van stukken voor de schoolkrant toen al leuk. Tijdens mijn studie kwam ik in aanraking met de middeleeuwen. Die periode in de literatuur was gedeeltelijk nog een onontgonnen terrein waar veel onderzocht en bestudeerd kon worden. Ook de internationale dimensie ervan sprak me aan. In de middeleeuwse literatuur is er eigenlijk nauwelijks sprake van de Nederlanden en deze literatuur is daardoor veel meer op Europa georiënteerd. Dat sprak me aan. Professor Gerritsen in Utrecht was mijn inspirator: hij maakte er een spannende wetenschap van. Bij hem ben ik ook gepromoveerd.

Een onderscheid met andere wetenschappers is dat je duidelijk de behoefte hebt je bevindingen voor het grote publiek toegankelijk te maken. 'Maerlants wereld' is door het grote voorbeeld van. Waar komt die drijfveer vandaan?

Die heb ik altijd gehad en wetenschappers zouden het als een plicht moeten zien om goed te communiceren. Universiteiten hebben allereerst een grote maatschappelijke taak en horen de bevindingen van hun onderzoeken zo goed mogelijk naar de samenleving te vertalen. Dat is zo ongeveer het moeilijkste wat er is: om in eenvoudige taal vertellen waar je nou precies mee bezig bent geweest. 'Easy reading is damned hard writing'. Daarnaast is het ook intern heel belangrijk om goed te communiceren. Er verschijnt veel en door boeiend en interessant te zijn krijg je steun en begrip. Misschien hebben mediëvisten extra sterk de behoefte om hun kennis met anderen te delen. De canon van Nederland is mede goed ontvangen omdat ik geprobeerd heb alles helder en duidelijk op te schrijven.

Easy reading is damned hard writing.

Hoe komt het dat je geïnteresseerd bent in onderwijs?

Misschien komt het omdat mijn vader voorzitter was van het schoolbestuur van het openbaar onderwijs in Leiderdorp. Die interesse en het plezier in onderwijs heb ik altijd gehad. Mijn docenten op de middelbare school gaven heel inspirerend les; dat blijft je bij voor de rest van je leven. 'Need to know: nice to know.' Die rol moeten de leraren weer terugkrijgen: docenten moeten de kans weer krijgen om dingen te vertellen en hun vak uit

te dragen. Het is ook het sociaal engagement. In de jaren zestig en zeventig werd volksverheffing bij de linkse partijen als ideaal gezien. Iedereen - of je geld had of niet - kreeg de mogelijkheid om door te studeren. Dat ideaal heb ik altijd gehouden.

In mijn jeugd heb ik de gelegenheid gekregen om door te studeren, dat is lang niet voor iedereen weggelegd. Maar je moet zo'n kans natuurlijk wel grijpen.

Waarom heeft Maria van der Hoeven je indertijd gevraagd om voorstellen van de canoncommissie te werken?

Dat weet ik ook niet. Het is inderdaad opmerkelijk dat een neerlandicus is gevraagd en geen historicus. Achteraf hoorde ik dat mijn naam al enkele malen op het ministerie was genoemd. Ik heb wel enige inbreng gehad in de keuze van de commissieleden. Gelukkig had het ministerie niet gekozen voor vertegenwoordigers van allerlei 'belangenorganisaties' want dan waren we lang niet zo snel tot concrete resultaten gekomen. De canoncommissie was een gezelschap van ongebonden geesten waarmee we in korte tijd grote resultaten hebben geboekt. Binnen een jaar hebben we deel A en B samengesteld en een website in de lucht gebracht. Mijn hele zomervakantie ben ik bezig geweest met het schrijven van deel A, maar de resultaten waren er ook naar: de pers was lovend over de heldere vriendelijke toon.

In eerste instantie ging de aandacht natuurlijk vooral uit naar deel B met de vijftig vensters, maar na de eerste reacties en de eerste commotie in de kranten werd het opmerkelijk snel rustig. Er was verrassend snel consensus over de canon. Natuurlijk zijn er kleine aanpassingen geweest: Het venster van de boekdrukkunst is geruild voor het venster van Christiaan Huygens en de vensters van de Beemster en de grachtengordel hebben andere afbeeldingen gekregen.

In de media wordt al enige tijd de discussie over onze nationale identiteit. Moet het fenomeen canon van Nederland ook in die context worden gezien? Een belang van wie we zijn en wat we belangrijk vinden om vervolgens op te gaan in een verenigd Europa?

In dit kader is een uitspraak van Mitterand nogal aardig: 'Frankrijk is mijn verleden en Europa is mijn toekomst'. Er is in Nederland misschien een ontwikkeling gaande naar de Europese eenwording maar het is de vraag of dat ten koste gaat van de nationale integriteit. Het zal nog wel even duren voor het zover is. Het is wel interessant dat er op dit moment op verschillende niveaus wordt nagedacht over een canon van Europa.

Wat vind je ervan dat de meeste vensters van de canon waarschijnlijk overwegend binnen het vak geschiedenis behandeld gaan worden?

De canon was natuurlijk primair voor het basisonderwijs bedoeld maar in het voortgezet onderwijs kan hij binnen verschillende vakken of leergebieden worden behandeld. De vijftig vensters zijn vijftig openingen die ruimte en vrijheid geven aan docenten. Je hoeft je dan als docent niet meer te beperken tot een complexe methode waar het hele lesprogramma op gericht is. Het is meestal hard werken om het programma af te krijgen. De toekomst ligt in halffabrikaten, niet in complete methoden waarin alles vastligt.

De informatie en lessuggesties van de canon kunnen bijvoorbeeld zo worden gedownload en docenten kunnen er vlot mee aan het werk. Leerlingen maken gewoon aantekeningen en opdrachten in hun schrift in plaats van het gebruik van werkboekjes. Daar leren ze van en trainen ze zich voor het vervolgonderwijs.

Op deze manier ontstaat ruimte om extra aandacht aan bepaalde onderwerpen te kunnen schenken. Natuurlijk is de kennis van de canon van Nederland maar een deel van de geschiedenis die in de onderbouw wordt onderwezen. Overigens kom je er een heel eind mee want de Franse revolutie, de kolonisatie en het tijdvak wereldoorlogen zitten ook in de vensters.

De toekomst ligt in halffabrikaten, niet in complete methoden waarin alles vastligt.

Hoe staat het met de implementatie binnen het voortgezet onderwijs?

De regie daarvan ligt bij het ministerie. De SLO heeft samen met enkele andere organisaties de opdracht gekregen de canon in te passen in het bestaande curriculum. In 2009-2010 wordt de canon vooralsnog verplicht gesteld voor nieuwe leerlingen.

In het basisonderwijs hebben docenten enthousiast gereageerd en is iedereen hard aan de slag gegaan. Daar ligt het ook gemakkelijker: een onderwijzer geeft alle vakken zelf en dan speelt de discussie niet binnen welke vakken de canon valt.

De huidige scheiding in het voortgezet onderwijs in allerlei vakjes is tamelijk kunstmatig en heeft weinig relatie met de werkelijke wereld. Het zou jammer zijn als de vensters te veel bekneld zouden raken tussen de verschillende vakken.

Daarnaast is het aan de uitgevers om de canon op een aardige manier aan te bieden. Het is niet de bedoeling

dat een leerling na het basisonderwijs weer dezelfde plaatjes tegenkomt in het voortgezet onderwijs. Het gaat om verbreding en verdieping. Als je bijvoorbeeld doorklikt op de site entoen.nu bij de watersnoodramp, kom je bij prachtige originele foto's terecht en lessuggesties. De vensters geven toegang tot een uitgebreide verzameling beelden, ideeën en tekst die gebruikt kan worden.

Een ander belangrijk punt is de bijscholing van docenten. We overleggen nog met het ministerie, de SLO, de VGN en het IVGD over een goed nascholingstraject. Daar zijn wel enkele voorwaarden aan verbonden:

- Er moet voldoende tijd voor nascholing zijn. In verband met de aangescherpte onderwijstijden wordt het steeds moeilijker om docenten uit te roosteren.
- Het nascholingsaanbod moet van voldoende kwaliteit zijn en verzorgd worden door mensen uit het wetenschappelijk onderwijs en hoger beroepsonderwijs die over de vereiste kwaliteiten beschikken.
- De schooldirecties horen - gesteund door OCW - nascholing van de docenten aan te moedigen.

Het zou jammer zijn als de vensters te veel bekneld zouden raken tussen de verschillende vakken.

Het geschiedenisonderwijs is onlangs overgestapt op de 10 tijdvakken en oriëntatiekennis van De Rooy. Hoe wordt dat gecombineerd met de canon?

Het lijkt me toch dat de leerplanontwikkelaars er wel een mouw aan kunnen passen. De verhouding is inderdaad niet een op een, maar de canon is ook niet bedoeld als een nieuw curriculum voor het vak geschiedenis: hij is juist veel breder van opzet. In deel C is een overzicht opgenomen waarin de vijftig vensters in het juiste tijdvak bij de kenmerkende aspecten zijn geplaatst. Ze kunnen dienst doen als voorbeeld van een aantal kenmerkende aspecten.

Daarnaast zijn er ook veertien rode draden of tijdlijnen beschreven die de dwarsverbanden tussen de afzonderlijke vensters laten zien. Deze hoofdlijnen zijn als hulpmiddel bedoeld. Je kunt het bijvoorbeeld over de kerstening hebben en een verbinding leggen tussen hunebedden, de Romeinse limes, Willibrord, Erasmus, de beeldenstorm en de statenbijbel.

Studiereis Yad Vashem, Jeruzalem:

'Lesgeven over WO II en de Holocaust'

1 tot en met 15 augustus 2008

Graag maken wij u attent op de negendaagse, Engelstalige studiereis 'Lesgeven over WO II en de Holocaust' naar Yad Vashem, het Holocaustmuseum in Jeruzalem. Deze studiereis wordt door het CIDI en de Anne Frank Stichting in de zomervakantie van 2008 voor circa 25 docenten en LIO-studenten georganiseerd. De reis wordt in Nederland voorbereid tijdens een tweedaags seminar op 29 en 30 juni 2008.

Het doel van de reis is uitwisseling van ideeën en ervaringen, verdieping van historische kennis en het vertrouwd raken met nieuwe leermiddelen en methodes om verleden en heden op een aansprekende manier voor leerlingen aan elkaar te verbinden. De studiereis wordt financieel mogelijk gemaakt door het ministerie

van VWS en het Maror Fonds. Deelnemers hoeven daardoor slechts een klein deel van de kosten te betalen: 325,- euro en enkele maaltijden. Van deelnemers wordt verwacht dat zij zich langere tijd met het thema willen bezighouden en deel uit willen maken van een netwerk van docenten voor de Oorlogs- en Verzetsmusea in Nederland.

Heeft u belangstelling? Voor het volledige programma en het aanmeldingsformulier kunt u een e-mail sturen naar: m.villegas@cidi.nl of op www.cidi.nl terecht. U kunt zich tot 13 mei 2008 aanmelden, inclusief motivatiebrief.

Zijn de werkzaamheden van de commissie inmiddels afgerond?

In deel C dat afgelopen zomer is verschenen, wordt teruggeblikt op het onthaal van de canon. Er is een opzet opgenomen hoe de canon nu verder ingevoerd gaat worden en de commissie doet enkele aanbevelingen. Vorig jaar is de commissie officieel opgeheven en is de boedel ondergebracht in de stichting 'entoen.nu'. De stichting verricht nog allerlei werkzaamheden en ziet bijvoorbeeld toe op het opzetten van het nascholingstraject. Ze is eigenaar van het canonontwerp, de website, de wandkaart en de beeldmerken die voor de canon zijn ontwikkeld. Allerlei verzoeken rond de canon kunnen ook bij de stichting worden ingediend. Het is de bedoeling in 2011 alles netjes over te dragen aan de nieuwe canoncommissie.

De canoncommissie is opgeheven en het presidentschap van de KNAW is ook bijna afgelopen. Wat ga je nu doen? Heb je politieke ambities?

Door het voorzitterschap van de canoncommissie en het presidentschap van de KNAW heb ik drie jaar lang niets aan mijn vak gedaan en geen enkel artikel gepubliceerd. Het lijkt me heerlijk om weer aan de slag te gaan en nog een mooi boek te schrijven. Het tweede deel van *De geschiedenis van de Nederlandse literatuur* moet nog geschreven worden. Ik neem in deze serie de periode

BIJLAGE 3

De vijftig vensters en de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken van de commissie De Rooy

In blauw: de tijdvakken en de kenmerkende aspecten (alleen uitgewerkt voor het basisonderwijs en basisonderwijs-plus) In oranje: de canonvensters, al dan niet gekoppeld aan de kenmerkende aspecten

Tijdvakken en vensters	Kenmerkende aspecten basisonderwijs	Kenmerkende aspecten basisonderwijs-plus
De tijd van jagers en boeren (3000 voor Christus)	• de levenswijze van jagers-verzamelaars • het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen	• de levenswijze van jagers-verzamelaars • het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen • het ontstaan van de eerste stedelijke samenlevingen
Nieuwbydron	het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen	het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen
De tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Chr.-500 na Chr.)	• de verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur en de confrontatie met de Germaanse cultuur • het christendom in het Romeinse Rijk	• burgerschap en wetenschapsgedachte in de Griekse stadstaat • verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur en de confrontatie met de Germaanse cultuur • het christendom in het Romeinse Rijk: van verboden tot enig toegestane godsdienst
Wildebeest	de verspreiding van het christendom in de Lage Landen	de verspreiding van het christendom in de Lage Landen
Kruist de Grote	holocaust en hongersnood	holocaust en hongersnood de verhouding tussen heer en vaal
Hebben oftis vogels		

van 1100 -1400 voor mijn rekening: van 'Hebban olla vogala' tot aan het Egidiuslied. Het eerste deel *Stemmen op schrift* is al in 2006 verschenen. Uiteindelijk kies ik ervoor inhoudelijk bezig zijn en pas in tweede instantie kies ik voor bestuurlijk werk.

Politiek gezien ben ik links georiënteerd maar ik ben geen lid van een partij. Deel uitmaken van een zakenkabinet onder leiding van Job Cohen of Alexander Rinnooy Kan is natuurlijk een heel ander verhaal. Tegen hen zal ik niet gauw nee zeggen.

PUBLICATIES

- *Lantsloot vander Haghedochte*: Onderzoekingen over een Middelnederlandse bewerking van de Lancelot en prose, proefschrift bekroond door het Prins Bernhard Fonds-prijs (1982).
- *Het woord van eer*: Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400, Wijnendts Francken-prijs 1988 (Amsterdam, 1987).
- *Handgeschreven wereld*: Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen; met Dini Hogenelst, (Amsterdam, 1995).
- *Aanvaard dit werk*: Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek, (Amsterdam, 1992).
- *Maerlants wereld*: Ako-literatuurprijs (Amsterdam, 1996).
- *Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen (NLCM)*: redacteur reeks.
- *Tekst in context*: redacteur serie historische literatuur voortgezet onderwijs.
- *Stemmen op schrift*: Eerste deel van een tweeluik, Groene Waterman-prijs (Amsterdam 2006).

Lesmateriaal en ondersteunend materiaal bij de canon

Per ingang van schooljaar 2008-2009 is het volgende beschikbaar:

- Publicaties van de canoncommissie (website entoen.nu, wandkaarten, de delen A, B en C van het canonadvies).
- Een handreiking met de inpassing van de vijftig vensters van de canon in de kerndoelen van geschiedenis, mens & maatschappij, Nederlands en/of Kunst & Cultuur.
- Educclips en ander multimedia materiaal (Teleblik en Teleac/NOT) voor leerlingen van groep 5 van het basisonderwijs tot en met de onderbouw van het voortgezet onderwijs.
- Een online canontoets die door het Cito wordt ontwikkeld om het kennisniveau over de canon te toetsen van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon, entoen.nu De canon van Nederland Deel A, (Amsterdam University Press) Ministerie van OCW, Den Haag 2006.

Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon, entoen.nu De canon van Nederland Deel B, (Amsterdam University Press) Ministerie van OCW, Den Haag 2006.

Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon, entoen.nu en verder De canon van Nederland Deel C, (Amsterdam University Press) Ministerie van OCW, Den Haag 2007

website: www.entoen.nu

De oorlog dichtbij huis

'IN HET BEGIN WAS HET ALLEEN MAAR EEN NAAM'

Vwo-leerlingen uit de derde klassen van het Veluws College in Apeldoorn namen deel aan het project 'De oorlog dichtbij huis', opgezet door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Leerlingen deden onderzoek naar de ontruiming door de nazi's van de Joods psychiatrische instelling Het Apeldoornsche Bosch in januari 1943.

Jan Richard van Houten, docent geschiedenis aan het Veluws College en coördinator van het project, vindt het niet moeilijk leerlingen enthousiast te krijgen voor de Tweede Wereldoorlog, maar mist bij hen gebrek aan inlevingsvermogen. 'Ik had al eens op een VGN-didactiekdag een workshop 'Westerbork Portretten' gevolgd. De werkwijze sprak me aan. Leerlingen gingen aan de slag met authentieke bronnen. Niet van die voorgestructureerde invuldingen, maar echt onderzoeken. Samen met Christel Tijen van Herinneringscentrum Kamp Westerbork kon ik een project opzetten rond de geschie-

denis van gewone mensen, dichtbij huis, met dilemma's, verbijsterende gebeurtenissen, emotioneel en pakkend.' De opzet van het project is de leerlingen persoonlijk te betrekken bij gebeurtenissen uit het verleden en ze te laten ervaren dat geschiedenis in deze tijd nog voelbaar is. Geschiedenis is een wezenlijk onderdeel van je omgeving.

Resultaten

De meeste leerlingen schreven in groepjes van vier biografieën over leerling-verpleegsters en niet-verple-

Anny Hartgerink is docent op de Van der Capellen-scholingengemeenschap in Zwolle en lid van de Kleio-redactie.

gend personeel van Het Apeldoornsche Bosch. Ester van Laar (14 jaar) merkte op: 'In het begin was het alleen maar een naam, nu is het een verhaal.' Het gevarieerde onderzoeksmateriaal was afkomstig uit de archieven van Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het gemeentelijk archief in Apeldoorn. 'We kregen veel foto's, brieven en algemene informatie. Vooral die brieven waren moeilijk te ontcijferen, omdat de tekst was vervaagd,' vertelde Inge Rietberg (15 jaar). Er is ook onderzoek gedaan naar het personeel dat tijdens de ontruiming wist te ontkomen, naar het verhaal van de patiënten, de leiding en artsen van de inrichting en naar de joodse inwoners uit Apeldoorn. Andere leerlingen hebben gewerkt aan twee korte films: de eerste gaat over Het Apeldoornsche Bosch vóór de oorlog en de tweede staat stil bij de ontruiming. Uiteindelijk zijn de resultaten van alle groepjes leerlingen gepresenteerd in de vorm van een website.

'Ik heb 125 leerlingen vol overgave zien werken zonder er een cijfer voor te krijgen.'

Van Houten vindt deze manier van werken een goede aanvulling op het werken met een methode: 'Leerlingen gaan op een compleet andere manier met het vak geschiedenis om. Het project doet een beroep op veel vaardigheden: organiseren, samenwerken, probleemoplossend werken en multimediaal materiaal ontwikkelen. Ik heb 125 leerlingen vol overgave zien werken zonder er een cijfer voor te krijgen!'

Het Apeldoornsche Bosch

In 1909 werd vlakbij Apeldoorn, in een mooie landelijke omgeving, een psychiatrische inrichting bestaande uit enkele paviljoens, sanatoriumafdelingen en een instituut voor observatie, behandeling en verzorging van Joodse psychiatrische patiënten opgezet. Het complex werd uitgebreid met een afdeling voor moeilijk lerende joodse kinderen. Rond 1940 waren ongeveer duizend mensen opgenomen en er werkten meer dan 250 personeelsleden in de verpleging. Tijdens de eerste oorlogsjaren groeide het aantal patiënten vrij sterk doordat

veel gestoorde gevangenen uit Kamp Westerbork naar Apeldoorn werden gestuurd.

In april 1942 besloten de Duitsers dat alle niet-joodse personeelsleden ontslagen moesten worden. Hun plaatsen werden snel ingenomen door jonge Joodse Amsterdammers, die voor de bezetter op de vlucht waren. Ze waanden zich behoorlijk veilig: 'Wie vergrijpt zich nu aan een krankzinnigengesticht? Dan moet je zelf wel krankzinnig zijn!'

Jodenhemel

De nazi's kondigden nieuwe maatregelen af tegen de Joden, bijvoorbeeld een verbod om te reizen, waardoor Het Apeldoornsche Bosch ongewild van de buitenwereld werd afgesloten. Binnen de inrichting leefde men als één grote Joodse gemeenschap, eigenlijk was het een klein dorp. Er was tijd voor sport en spel, arbeidstherapie en ontspanning. Op vrijdagavond kregen de patiënten kiddishwijn en boterkoek.

De directie, artsen en verplegend personeel dachten jarenlang dat de Duitsers de inrichting wel met rust zouden laten. Heel naïef, want 'de nazi's roeiden joden uit en de nazi's roeiden krankzinnigen uit.' In Apeldoorn werd door inwoners niet meer gesproken over 'Jodenbosch', zoals de inrichting in de volksmond werd genoemd, maar 'Jodenhemel', vanwege de (valse) schijn van veiligheid.

Joodse ordedienst

Op 20 januari 1943 meldden zich circa honderd mannen van de joodse ordedienst uit Westerbork bij de directie van Het Apeldoornsche Bosch. De aanvoerder gelastte de geneesheer-directeur, dr. Lobstein, deze mannen onderdak te verlenen en verbaasde zich erover dat SS-Hauptsturmführer Aus der Fünften niet ter plekke was. Er was iets misgegaan in de Duitse organisatie: de ordedienst kwam een dag te vroeg, waardoor in ieder geval voor directie en personeel duidelijk was dat er een ontruiming zou plaatsvinden. Veel personeelsleden - de meeste mensen waren begin twintig - kwamen voor een moeilijke keuze te staan: bij de patiënten blijven of vluchten. Eli Asser (1922) schreef: 'Ik werkte op paviljoen Stokvis, een van de zwaarste afdelingen.

Op 4 mei a.s. zendt de NOS een documentaire over Het Apeldoornsche Bosch uit.

Daar, in die grote ruimte, zaten allemaal jonge mensen met elkaar te discussiëren over de vraag of ze moesten blijven of niet. Een heftige discussie met op de achtergrond een zaal vol krankzinnigen. Joelende, tierende, huilende, lachende en poepende mensen, die zich totaal niet bewust waren van de situatie. Mijn vriendin Eefje trok me over de streep. Ze zei: 'Wat jij doet, moet jij weten, maar ik laat me niet afslachten.' Ook Jetty van Geens (1920) werd met dit onmogelijke dilemma geconfronteerd: 'Weglopen dat was helemaal niet aan de orde, want je was veel te druk ... Je liet je patiënten niet in de steek. Het waren mensen die je al jaren kende, je ging van ze houden.'

'Wie vergrijpt zich nu aan een krankzinnigengesticht? Dan moet je zelf wel krankzinnig zijn!'

Judenrein

In de nacht van 21 op 22 januari 1943 begon Aus der Fünten met de ontruimingsactie van Het Apeldoornsche Bosch, geholpen door de joodse ordedienst. Vreselijke situaties hebben zich voorgedaan. Volgens de historicus J. Presser is er die nacht gruwelijk gescholden, mishandeld, gestolen... Het aanwezige verplegend personeel had zo veel mogelijk gedaan om het transport van de patiënten enigszins draaglijk te maken; de koffers waren ingepakt en voedselpakketten stonden klaar. De rest bleef achter. Het vervoer van de patiënten in de vrachtwagens naar een rangeerterrein net buiten Apeldoorn verliep chaotisch. Al bij het inladen liep de zaak volkomen uit de hand en met schoppen en slaan kregen de mannen van de joodse ordedienst iedereen in de vrachtwagens. Kinderen kwamen bij gevaarlijke krankzinnigen, imbecielen bij onvervoerbaren. De rit van de inrichting naar de trein werd snel afgelegd. Veertig patiënten werden in één goederenwagon gepropt. Volgens ooggetuige Jetty van Geens: 'Ze werden erin geschoven, ingeduwde, ingeperst, als ze er maar in waren. Maar die mensen vochten! En krankzinnigen zijn sterk. Akelig, akelig.'

's Ochtends riep Aus der Fünten vrijwilligers onder het personeel op om de patiënten te vergezellen. Twintig meldden zich, nog eens dertig werden aangewezen. Ze werden uiteindelijk in een aparte wagon vervoerd en hadden geen enkel contact met zieken. De eindbestemming van het transport bleek Auschwitz te zijn. Het achtergebleven personeel, ongeveer driehonderd mensen, werd naar Westerbork vervoerd. Waarschijnlijk hebben veertien van hen de oorlog overleefd.

Lena Dalheim

De tentoonstelling

In het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is tot en met 31 augustus 2008 een kleine maar indringende tentoonstelling over Het Apeldoornsche Bosch te zien. Een audiotour leidt de bezoeker langs foto's, vitrines met gebruiksvoorwerpen en authentieke brieven. De gesproken rondleiding is gebaseerd op een radiodocumentaire uit 1990 met mevrouw Jetty van Geens. Ze werd, omdat ze volgens de nazi-regelgeving 'half Joods' was, niet meegenomen bij de deportatie. Tijdens de oorlog bleef ze werkzaam als verpleegster. Jetty van Geens weet zich de psychiatrische inrichting tot in detail te herinneren: de sfeer, haar patiënten en collega's, de opleiding. Maar ook de nacht van de ontruiming en SS-er Aus der Fünten. De korte films die de leerlingen van het Veluws College hebben gemaakt, zijn te zien in het filmzaaltje in de tentoonstellingsruimte.

VERDER LEZEN

H. Oosterhof, *Het Apeldoornsche Bosch. Joodse psychiatrische inrichting 1909-1943*, Heerlen, 1989.

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, Soesterberg, 2005. Pagina 312 - 323.

www.kampwesterbork.nl

Hier vindt u informatie over het leven in kamp Westerbork, maar ook over de gemeente waarin u woont (doorklik - Kamp - Sporen).

www.apeldoornschebosch.nl

Op deze site zijn de eindresultaten van het geschiedenisproject van het Veluws College te zien.

ZOJUIST VERSCHENEN

Na zijn rampzalige Russische veldtocht van 1812 verzwakte Napoleons greep op Europa. Wat volgde was een gegraai om territorium door de overwinnaars van 1813. De uitkomst, vastgelegd op het Congres van Wenen, bepaalde de grenzen en de sociale orde van het Europa van de negentiende eeuw. Van de auteur van *1812. Adam Zamoyski, De ondergang van Napoleon en het Congres van Wenen*. Balans, € 34,95.

Dat de pruikentijd een tijd zou zijn geweest van achteruitgang en verval is inmiddels achterhaald als een verouderde opvatting. De achttiende eeuw was een tijd van revolutionaire vernieuwing van de samenleving. In de reeks rond de canon voor het geschiedenisonderwijs *Kleine geschiedenis van Nederland* van Arie Wilschut, *De tijd van pruiken en revoluties*. Waanders, € 17,95.

Van 1973 tot 1977 was Joop den Uyl minister-president van het 'meest progressieve kabinet' dat Nederland ooit heeft gehad. Zijn kabinet lanceerde het ene hervormingsvoorstel na het andere, terwijl de samenleving kolkte van op verandering gerichte energie. Al die veranderingsdrift ten spijt heeft het 'rode kabinet met de witte rand' weinig bereikt; zelfs de eclatante verkiezingsoverwinning van de premier kon niet worden omgezet in een nieuwe regeringsperiode. Ironisch genoeg was het enige wapenfeit van deze socialist de redding van de monarchie. Anet Bleich, *Joop den Uyl*

1919-1987. Dromer en doordouwer. Balans, € 35,-.

De evolutietheorie geldt vaak als een welomlijnde doctrine. Maar al voor het verschijnen van *On the Origin of Species* in 1859 circuleerden er al uiteenlopende evolutionaire opvattingen en ook na de publicatie van Darwins meesterwerk ontbrak het aan eensgezindheid over de evolutie. Ook in België ontspon zich een levendig debat tussen socialistische biologen, laissez-faire-kapitalisten, utopistische pedagogen, twistzieke museumconservatoren, sensatiebeluste romanciers en godvrezende geologen. Raf de Bont, *Darwins kleinkinderen. De evolutietheorie in België 1865-1945*. Vantilt, € 34,90.

De opvatting dat de Compagniedienaren de VOC door onbeschaamde privéhandel naar het failliet leidden, is volgens Albert van der Belt onjuist. Zijn stelling: zonder de actieve participatie van haar dienaren in allerlei onofficiële activiteiten had de Compagnie al veel eerder het loodje gelegd. Zijn onderzoek naar het functioneren van de VOC op Ceylon geeft een goed zicht op het reilen en zuilen van de hele compagnie. Albert van den Belt, *Het VOC-bedrijf op Ceylon. Een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18de eeuw*. Walburg Pers, € 34,50.

Een roman in de vorm van een familiechroniek. Iedere eerstgeboren zoon van de familie

Czuczor geeft de kroniek door. Het verhaal begint in 1705 als de Czuczor-drukkersfamilie gedwongen wordt te vluchten nadat het Habsburgse leger de opstand van de Hongaren onderdrukt heeft. Miklós Vámos, *Het boek der vaders*. Contact, € 24,90.

Jan van Aken schreef *Koning voor een dag* over de dichter Hipponax, die leefde in het Ionië en bekend stond als 'de vader van de parodie'. Querido, € 18,95.

Van de emeritus hoogleraar in de diplomatieke geschiedenis aan de universiteit van Antwerpen Yvan Vanden Berghe een studie over het grote Oost-Westconflict dat eerst Europa en later ook de hele wereld een groot deel van de twintigste eeuw in zijn greep hield. *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis. (1917-1991)*. Acco, € 39,50.

Rond 1870 eiste de arbeider steeds nadrukkelijker zijn plaats op in de samenleving. Hij leek staatsburger te worden, maar volgens velen voldeed hij niet aan de eisen van de burgerlijke samenleving. Een groep enthousiaste hervormers toog aan de slag om de harmonie in de samenleving te houden, het socialisme tegen te gaan, de sociale kloof te verkleinen en de arbeider te verheffen. Over deze deugdzame initiatieven Christianne Smit (red), *Fatsoenlijk vertier. Deugdzame ontspanning voor arbeiders*. Bert Bakker, € 24,95.

ADAM ZAMOYSKI
DE ONDERGANG
VAN NAPOLEON
HET CONGRES VAN WENEN

DE TIJD VAN
PRUIKEN EN
REVOLUTIES

JOOP
DEN UYL
1919-1987
DROMER EN
DOORDOUWER

Darwins
kleinkinderen

Het VOC-bedrijf
op Ceylon

HET BOEK DER
VADERS

Jan van Aken
KONING
VOOR EEN DAG

DE KOUDE
OORLOG

DE KOUDE
OORLOG

Boek van de maand - Recensieartikelen

Tineke Bogaerts, Een beetje van dit, een beetje van dat. De nieuwe M&M methoden voor vmbo
Bespreking van Plein M, Mega, Mundo, Gamma en Expeditie M&M.

Tineke Bogaerts, Geschiedenis van Amsterdam
Bespreking van Deel I tot en met IV, onder redactie van resp. Marijke Carasso-Kok, Willem Frijhoff en Maarten Prak, Remieg Aerts en Piet de Rooy, Piet de Rooy.

Ger van der Drift, bespreking van: Tom Holland, Rubicon. Het einde van de Romeinse Republiek

Ger van der Drift, bespreking van: Catherine Merridale, Ivans oorlog, leven en dood in het Rode Leger, 1939-1945

Ger van der Drift, bespreking van: J.A.A. van Doorn, Duits socialisme. Het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme

Joke van der Leeuw-Roord, Histoire/Geschichte, een boek met een missie

Bespreking van: G. le Quintrec, P. Geiss, Geschichte - Europa und die Welt nach 1945.

Jan van Oudheusden, De oorlog in de boekwinkel

Jan van Oudheusden, bespreking van: Orlando Figes, Tragedie van een volk. De Russische Revolutie 1891-1924

Rob de Ruig, bespreking van: Lothar Machtan, Der Kaisersohn bei Hitler

Rob de Ruig, bespreking van: C.C. Malzahn, Deutschland, Deutschland, Kurze Geschichte einer geteilten Nation

Siward Tacoma, bespreking van: Robin Lane Fox, De Klassieke Wereld - een epische geschiedenis van de Grieken en de Romeinen

Museumnieuws en Kleioskoop

Erik Joosse, Herkenning of vervreemding?

Geschiedenis in het Instituut voor Beeld en Geluid

Joke Noordstrand, Schatten onder je voeten - tentoonstelling over het leven in het noorden van Holland van 600 v.C tot ongeveer 750 n.C

Huub Oattes, Bezoek aan The Amsterdam Dungeon. Historische attractie of goedkoop vermaak?

Erik Joosse, Succes met een misverstand. De verfilming van 'Kruistocht in spijkerbroek'

Remco Menke, Het oude Rome als soap. Filmmakers nemen een loopje met de historische werkelijkheid

Huub Oattes, 'The Wind That Shakes the Barley'. Iers nationalisme verfilmd: wrede strijd in een beeldschoon landschap

Huub Oattes, 'Das Leben der Anderen'. Onderdrukking en liefde in de DDR

Lesmateriaal en tips

Kitty Leuvenink, En wat dan? Theaterproductie door leerlingen over Srebrenica

Johanneke van Marle, De macht van het beeld. het Geheugen van Nederland

nr	pag	nr	pag
		Ineke Mok, Oude en nieuwe vooroordelen. Lessenserie over antisemitisme van de Anne Frank Stichting	2 14
2	22	Jan van Oudheusden, Ten oorlog! Didactische tips	8 12
		Janneke Riksen, Playreading bij 'Van het westelijk front geen nieuws'	8 46
6	38	Ruud van der Rol, 'De zoektocht' - een stripboek over de Holocaust	2 12
		Christel Tijen en Esther Koops, De oorlog dichtbij huis. Project van Herinneringscentrum Kamp Westerbork	2 9
2	38	Simon van der Wal, Rondom Sneek. Project omgevingsonderwijs voor 2 en 3 vmbo	3 11
7	16	Frans Verhagen, De Amerikaanse droom. De meltingpot als inspiratiebron voor de discussie over integratie. Verslag van een reizende workshop	3 38
8	28	Bjorn Wansink, Twee lestips: begrippen tekenen en een chronologische tijdbalk met kaartjes	7 23
6	10		
		Centraal examen en examenprogramma	
		Huub Kurstjens, Geschiedenis: ook als voorbereiding op burgerschap - het vmbo examen 2007	6 30
2	16	Ger van der Drift, Hans Pols en Martijn Strobos, Het examen geschiedenis van 2007: commentaar vwo, havo en vmbo	5 42
5	14	Jan de Vries, Waarheen leidt ons kompas? De pilotexamens over oriëntatiekennis	6 12
3	20		
5	22	Jan van Oudheusden, Ten oorlog! Knelpunten en kansen	8 12
		Carla van Boxtel en Jannet van Drie, Aan de slag met het nieuwe examenprogramma Tweede Fase - ervaringen van docenten en leerlingen op de pilotscholen	1 38
4	22	Jan van Oudheusden, Mijn eerste stappen in de nieuwe Tweede Fase - tussenrapportage	7 4
		Greetje de Vries, PTA-B-C, ideeën voor een vernieuwd geschiedenisprogramma havo 4/5	3 14
1	20	Gerben de Vries, Terug naar de jaren vijftig? De vernieuwde kerndoelen geschiedenis voor het basisonderwijs	4 14
1	26		
3	22		
		Verslagen: het canondebat en meer	
		Stefan Boom, De chronische canonitis van Frits van Oostrom. Verslag van het canondebat georganiseerd door het KNHG, 16 februari 2007	3 29
1	10	Stefan Boom, Het beurtbalkje van Van Oostrom. De presentatie van het eindrapport van de canoncommissie	6 28
2	18	Jan van Oudheusden, De canon onder het mes. Een symposium voor intimi	1 12
2	27	Marianne Borgman en Frans Woltring, In de voetsporen van Tessa de Loo, A. den Doollaard, Lord Byron en kolonel Thomson: de VGN-reis naar Albanië	6 20
5	10	Marjan de Groot, De studiedag van de commissie PaBo op 13 april 2007	4 32
		Martine Letterie, Geen geschiedenis zonder verhaal. De presentatie van Feniks verhalenboek voor 1/2 vmbo	7 28
1	34	Emma Los, Anno's Les van het Jaar. Prijsvraag als stimulans voor het geschiedenisonderwijs op het vmbo	4 8

25
KLEIO NR 3 | APRIL 2008

Geschiedenis - Wereld

	nr	pag		nr	pag
Stephen Badsey, The Franco-Prussian War 1870-1871 (Hens van Duysen)	8	52	Jan van Oudheusden, De Eerste Wereldoorlog in een notendop (Huub Oattes)	8	53
Anthony Beevor en Loeba Vinogradova, Een schrijver in oorlog, Vasili Grossman en het Rode Leger (Jan van Oudheusden)	2	16	G. le Quintrec, P. Geiss, Histoire/Geschichte. Europa und die Welt seit 1945 (Joke van der Leeuw-Roord)	6	10
Jeremy Black, de zeventig grootste veldslagen aller tijden (Joke Noordstrand)	8	51	Edward Radzinsky, Alexander II. De laatste grote tsaar (Jan van Oudheusden)	3	43
Heinrich Böll, Brieven uit de oorlog 1939-1945 (Ger van der Drift)	5	50	Joel N. Ross, Het geheim van Stalingrad (Martijn Strobos)	6	44
Rodric Braithwaite, Moskou 1941. Een stad in oorlog (Jan van Oudheusden)	2	16	Freek van Rijnsing, Het Kersten-Spiel, het omstreden netwerk van de masseur van Himmler (Martijn Strobos)	3	44
Jaap Jan Brouwer, Het Oostfront. Hoe het duizendjarige rijk zijn einde op de steppe vond (Hugo J. Vos)	2	43	Steven Saylor, Rome (Siward Tacoma)	7	36
David M. Crowe, Oskar Schindler. De biografie en het ware verhaal achter de Schindlerlijst (Jan van Oudheusden)	2	16	Simon Sebag Montefiore, Stalins jeugdijaren. Van rebel tot rode tsaar (Jan van Oudheusden)	6	41
Patrick Dassen, Ton Nijhuis en Krijn Thijs (red.), Duitsers als slachtoffers. Het einde van een taboe? (Jan van Oudheusden)	2	16	Peter Sis, De boom van het leven. Afbeeldingen uit het leven van Charles Darwin, natuurkenner, geoloog en geleerde (Ger Jan Onrust)	7	41
J.A.A. van Doorn, Duits socialisme. Het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme (Ger van der Drift)	8	28	John Sweetman, The Crimean War (Henk van Duysen)	8	52
Georges Duhamel, Civilisatie 1914-1917. Arts aan het front van WO I (Jan van Oudheusden)	5	49	Frans Verhagen, The American Way. Wat Nederland kan leren van het meest succesvolle immigratieland (Jan van Oudheusden)	3	40
Guido Everts, Clio's kerstening. Pedagogische literatuurkritiek van Plato tot Luther (Wouter Pols)	1	48	H.L. Wesseling, Frankrijk in oorlog, 1870-1962. De meest dramatische eeuw uit de Franse geschiedenis (Hans Pols)	8	49
Richard J. Evans, Het Derde Rijk. Deel I Opkomst en Deel II Dictatuur (Jan van Oudheusden)	2	16	Tijdschrift		
Felipe Fernandez-Armesto, Dus jij denkt dat je een mens bent? Een korte geschiedenis van de mensheid (Hans Pols)	4	36	De Negentiende Eeuw, themanummer 'Het Koninkrijk Holland (1806-1810)', jg.30(2006)nr.3/4 (Ger Jan Onrust)	4	40
Orlando Figes, Tragedie van een volk. De Russische Revolutie 1891-1924 (Jan van Oudheusden)	5	14			
Robin Lane Fox, De Klassieke Wereld - een epische geschiedenis van de Grieken en de Romeinen (Siward Tacoma)	4	22			
Martin Gilbert, 1916 - De dramatische veldslag aan de Somme (Jan van Oudheusden)	2	42			
Hellmut G. Haasis, Hitler die blaas ik op. De aanslag door Georg Elser - een biografie (Jan van Oudheusden)	2	16			
Tom Holland, Rubicon. Het einde van de Romeinse Republiek (Ger van der Drift)	2	38			
Hans Jansen, De historische Mohammed. De verhalen uit Medina (Maryl Cluitmans)	5	48			
Guus van der Kraan, Sophocles' Philoktetes, opkomsten en afgang. Een interpretatie (Siward Tacoma)	7	39			
Hans van Lith, 'Ik denk altijd aan jou'.	2	45			
Prentbriefkaarten tussen front en thuisfront 1914-1918 (Jan van Oudheusden)					
Lothar Machtan, Der Kaisersohn bei Hitler (Rob de Ruig)	3	20	Verder bevat ieder nummer van Kleio de rubrieken 'Van de redactie' waarin hoofdredacteur Jan van Oudheusden het nummer toelicht, 'In 't kort', waar Hans Pols recent verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant' met nieuw lesmateriaal, websites, tentoonstellingen, symposia, cursussen en nascholing, samengesteld en toegelicht door Martijn Strobos.		
Claus Christian Malzahn, Deutschland/Deutschland. Geschichte einer geteilten Nation (Rob de Ruig)	5	24			
Catherine Merridale, Ivans Oorlog. Leven en dood in het Rode Leger 1939-1945 (Ger van der Drift)	7	16			

DE OORLOG IN DE BOEKWINKEL

Net als voorgaande jaren heb ik in 2007-2008 als recensent voor Biblion weer een aantal boeken besproken rond nazisme en Tweede Wereldoorlog. Hiervan een bewerking. De meeste boeken zijn in de betere boekhandels nog wel voorradig.

H. van de Capelle en A. van den Bovenkamp, *Het Adelaarsnest* (Verba, Soest 2007), 239 blz., € 14,95.

In 1985 publiceerden de economen Van der Capelle en Bovenkamp een rijk geïllustreerd boekwerk over de gebouwen op de Obersalzberg bij Berchtesgaden, Hitlers favoriete verblijfplaats in Zuidoost-Beieren. In 1995 verscheen een nieuwe editie van dit boekwerk, onder de titel *Het Adelaarsnest*. Vorig jaar verscheen een geheel bijgewerkte derde uitgave, die zich met name onderscheidt van de vorige door vele fraaie kleurenfoto's. De auteurs deden veldonderzoek en spraken tientallen getuigen, zowel Hitlers vertrouwelingen als buurtbewoners. Het boek gaat in op het dagelijks leven van de leden van de nazi-top; de personen rond Hitler zoals Bormann, Göring, Speer en Eva Braun; de politieke crises van de jaren dertig; de Duitse militaire successen in de Tweede Wereldoorlog en de vernietiging van de gebouwen door de geallieerden in 1945. Geïnteresseerden in de Tweede Wereldoorlog en de nazi's komen wederom aan hun trekken.

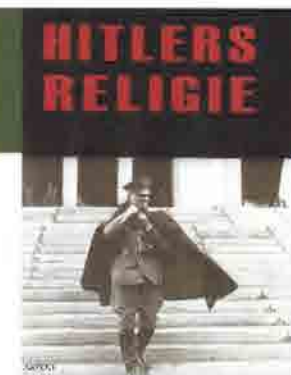
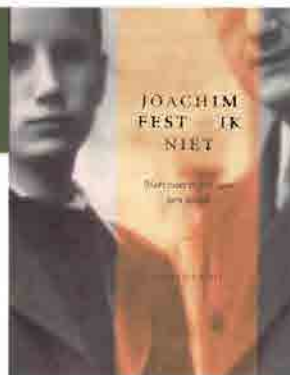
Jaap Cohen, *Het bewaren van de oorlog* (Boom, Amsterdam 2007), 180 blz., € 19,50.

Het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam werd in 1945 opgericht, drie dagen na de bevrijding van Nederland, met de bedoeling archivalia, dagboeken, tijdschriften en andere documenten bijeen te brengen om op basis daarvan de lotgevallen van het Nederlandse volk in de Tweede Wereldoorlog te beschrijven. De historicus Jaap Cohen heeft de eerste vijftien

jaren van het instituut beschreven; met veel aandacht aan het moeizame begin, de strijd om de subsidies, het aantrekken van personeel, en conflicten rond de eerste publicaties. Het pronkstuk en sluitstuk van de arbeid van het RVO moest een standaardwerk worden, van de hand van een viertal historici van naam. Uitvoerig gaat Cohen in op het stagneren van dit project. De oplossing kwam pas toen RVO-directeur dr. L. de Jong de taak van het kwartet overnam. De Jongs tv-optreden, *Ondergang* van Presser en De Jongs 14-delige werk lagen in 1960 nog ver in het verleden. Wordt vervolgd??

Frans Denissen, *De vrouwen van Mussolini* (Bert Bakker, Amsterdam 2007), 475 blz., € 29,95.

In de nooit aflatende stroom boeken rond fascisme en nationaal-socialisme ontbrak nog een monografie over het liefdesleven van Mussolini. Die leemte wordt ruimschoots opgevuld door de Vlaamse publicist Frans Denissen. Mussolini komt in het lijvige boek naar voren als onverzadigbare vrouwenverslinder. Echtgenote Rachele moest het zich, levend in een gouden kooi, laten welgevalen. Achter het stoere image van de fascistische dictator ging een weifelhoedige en bij tijden depressieve man schuil. Sommige minnaressen - zoals de joodse Margherita Sarfatti - waren hem intellectueel de baas, en werden invloedrijk. Zijn beroemdste liefde was de liefvallige maar onbenullige Clara Petacci, die in dit boek verreweg de meeste aandacht krijgt. De auteur deed veldonderzoek in Predappio, Mussolini's geboortedorp, maar baseert zich verder op bestaande literatuur. Voor beter inzicht in de drama's van eerste helft twin-

tigste eeuw is deze soap-geschiedenis weinig relevant; voor liefhebbers van sappige verhalen van liefde en bedrog is het echter smullen geblazen.

Joachim Fest, *Ik niet* (Bezige Bij, Amsterdam 2007), 347 blz., € 24,90.

In 2006 overleed de Duitse historicus Joachim Fest, bekend van onder meer biografieën van Adolf Hitler en Albert Speer, en van 'Der Untergang'. Het boek *Ik niet* verscheen in Duitsland vlak voor zijn dood. Fest geeft een uitvoerige uiteenzetting van zijn jeugd en tienerjaren, die goeddeels samenvielen met Hitlers Derde Rijk. De leraarszoon Joachim Fest groeide op in Berlijn. Toen de nazi's aan de macht kwamen kozen de ouders - aanhangers van de katholieke Zentrumsparlei - ervoor zich van het regime te distantiëren, in tegenstelling tot de meerderheid, die zich aanpaste. Vader Fest verloor meteen zijn baan, en ook in veel andere opzichten betaalde het gezin een hoge prijs voor de keuze. Toen hijzelf op een internaat werd geplaatst, groeide de druk zich aan te passen. Uiteindelijk overschaduwde de oorlog het leven totaal; broer Wolfgang kwam om; vader en hijzelf werden krijgsgevangenen gemaakt. Naast dit alles biedt het boek ook inzicht in de zijn ontlukende interesse voor literatuur en muziek en de gecompliceerde verhouding tot zijn vader. Een verhelderende bijdrage aan de verwerking van het nazi-verleden.

Michael Hesemann, *Hitlers religie* (Aspekt, Soesterberg 2007), 494 blz., € 26,95.

De Duitse historicus/journalist Michael Hesemann wil het vele wetenswaardige in kaart brengen van de relatie tussen Hitler en het fenomeen religie. Uitgangspunt is Hitlers bibliotheek, vanwaar de auteur de lezer meeneemt op een lange speurtocht naar Germaans-mythische voorstellingen en genootschappen, theosofie, occultisme, horoscopsymboliek en spiritisme. Een hele stoet zweverige en zonderlinge auteurs passeert de revue. Hij omschrijft de nazi-beweging als een politieke religie, compleet met Messias, heilsverwachting, erediensten, symbolen en rituelen: het nazisme als omgedraaid christendom, met de jood als duivel, en met wijdingsplaatsen zoals de SS-burcht de Wewelsburg. Ook gaat hij in op de relatie van de nazi's tot de Evangelische Kirche en de rooms-katholieke kerk, met wie Hitler in 1933 een concordaat sloot, maar die hij eigenlijk

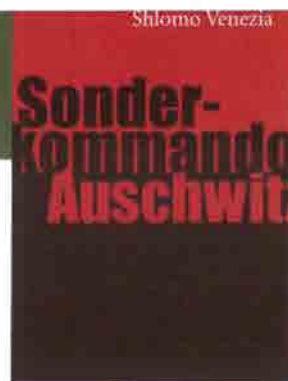
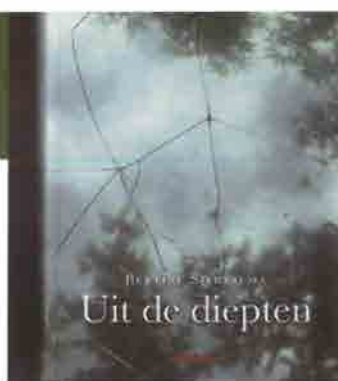
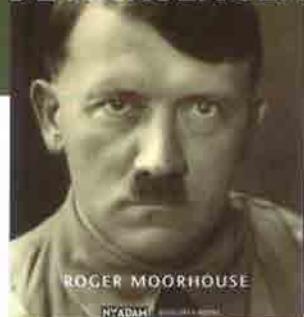
wilde elimineren. Dit boek is geen complete, samenhangende beschrijving van Hitlers machtsuitoefening; belangrijke episodes worden overgeslagen. Talloze lange citaten maken het boek lastig leesbaar. Maar geïnteresseerden vinden veel van hun gading.

Roger Moorhouse, *Hitler, de aanslagen* (Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2007), 362 blz., € 19,95.

De Britse historicus Roger Moorhouse publiceerde in 2006 'Killing Hitler', zijn eerste solowerk. Het boek beschrijft nauwgezet de pogingen een moordaanslag op Hitler te plegen. Een complot van generaals tegen Hitlers oorlogsplannen werd in 1938 afgeblazen doordat Hitler in de crisis om Sudetenland zonder oorlog kreeg wat hij eiste, met dank aan de Britse premier Chamberlain. Soms verhinderde domme pech het succes, zoals bij de aanslag door de eenzame Georg Elser in 1939 op de Bürgerbräukeller in München: Hitler was net weg toen de bom afging. Veel aandacht is er vanzelfsprekend voor het beroemdste complot, dat van Von Stauffenberg, wiens bomaanslag in '44 Hitler eveneens overleefde. Het dilemma was: de complotteurs misten de steun van de bevolking voor wie Hitler een soort God was. Pas toen in 1943 het oorlogstijl keerde, was er hoop op succes. Helaas ontkwam Hitler en nam hij bloedig wraak. Het is een vlot geschreven studie, interessant voor wie na stapels boeken nog niet genoeg heeft van alles rondom Hitler.

Bettine Siertsema, *Uit de diepten* (Skandalon, Vught 2007), 666 blz., € 39,50.

De neerlandica Bettine Siertsema - werkzaam aan de Vrije Universiteit Amsterdam - promoveerde in 2007 op een studie naar de manier waarop kampervaringen uit de Tweede wereldoorlog het gods- en mensbeeld van ex-gevangenen hebben beïnvloed. Daartoe onderzocht en vergeleek zij alle gepubliceerde Nederlandse dagboeken, memoires en andere egodocumenten. *Uit de diepten* is de ongewijzigde handelsversie van de dissertatie. Allereerst geeft Siertsema een uitvoerig exposé over de theologische, morele en literaire achtergrond van haar onderzoeksthema. Vervolgens behandelt zij beurtelings dagboeken (zoals van Abel Herzberg of Etty Hillesum), Joodse memoires en christelijke memoires. Zij eindigt elk deel met conclusies, en komt dan tot een eindbalans, waarbij naast literaire stijlmiddelen

het morele perspectief centraal staat. Deze imposante studie ontsluit een groot aantal werken, is toegankelijk geschreven, tegelijk analytisch en geïnspireerd. Interessant voor wie dieper wil doordringen in het hoe en waarom van de grootste massamoord in de moderne geschiedenis.

Piera Sonnino, *Zo was het* (Athenasum-Polak & Van Gennep, 2007), 127 blz., € 16,95.

In 1950 keerde deze Italiaans-joodse vrouw (1922-1999) naar Genua terug, na een helse tocht en na Auschwitz en Bergen-Belsen te hebben overleefd. Haar hele familie bleek door de nazi's vermoord. In 1960 typte zij een 60 bladzijden lang verslag met herinneringen, dat jarenlang in een la bleef liggen. Pas in 2004 werd het in Italië gepubliceerd, waar het een bestseller werd. Het bleek dat Sonnino over uitstekende schrijversgaven had beschikt, naast een scherp geheugen en waarnemingsvermogen. Zij vertelt de geschiedenis van het gezin van zes kinderen. Hoe de antisemitische hetze begon, en hoe tijdens de oorlog de strop langzaam werd aangehaald. Hoe het gezin vervolgens werd gedeporteerd met bestemming Auschwitz. Ze spreekt met liefde over haar ouders, broers en zussen, die één voor één de dood in werden gestuurd omdat ze joods waren. Het resultaat is een juweeltje van een boek, de zoveelste getuigenis van de Holocaust, en een die tevens aan de vele anonieme slachtoffers alsnog een gezicht geeft.

Shlomo Venezia, *Sonderkommando Auschwitz* (Manteau, Ambo: Antwerpen 2008), 192 blz., € 19,95.

Venezia werd in 1923 geboren in de joodse gemeenschap van Thessaloniki. Op 21-jarige leeftijd werd hij naar Auschwitz gedeporteerd. Pas ruim vijftig jaar na de bevrijding was hij in staat te getuigen over de manier waarop hij het dodenkamp overleefde. In 2006 werd hij geïnterviewd door publiciste Béatrice Prasquier en historicus Marcello Pezzetti. Hun indringende vragen brachten herinneringen boven, die authentiek aandoen. Het boek is in de vorm van een lang interview. Venezia's antwoorden bieden een onthutsende beschrijving van de deportatietrein en de aankomst in Auschwitz, de selectie, en de manieren van overleven van de minderheid van de gevangenen joden die niet meteen vergast werd. Ronduit afgrijselijk is Venezia's beschrijving van

het werk van de 'Sonderkommando's' waarvan hij deel uitmaakte. Zij moesten in ploegen de lijken van vermoorde joden naar de crematoria slepen en verbranden. Geen concreet detail wordt gemeden. Het verslag geeft schokkend en onverbloemd inzicht in de uitvoering van de Holocaust. Het boek eindigt met de bevrijding en het leven erna.

Serie: *WO II in Woord & Beeld* (House of Knowledge, Schelluinen 2007-2008), per deel 72 blz., € 14,95.

Deze nieuwe serie wil in acht delen in compleet overzicht geven van de Tweede Wereldoorlog. De multimediale uitgever is gespecialiseerd in 'infotainment', gemakkelijk te bevatten informatie. De teksten zijn dan ook kort en puntig. Om het spannender te maken is het in de tegenwoordige tijd geschreven. Aan de grote stapel van beschikbare boeken over de Tweede Wereldoorlog wordt inhoudelijk weinig toegevoegd, maar het staat weer eens opnieuw geboekstaafd, in een aantrekkelijk lees- en kijkboek zonder hoge pretenties. Tot nu toe verschenen vier delen.

In deel 1 wordt de opkomst van Hitlers nazi-partij beschreven. Dit alles wordt afgewisseld met personalia van o.m. Hitler en Chamberlain; media zoals kranten en affiches; en info over uniformen.

In deel 2 staat de Blitzkrieg centraal. Net als in deel 1 is er aandacht voor personen (zoals De Gaulle), media, plaatsen (zoals Warschau), uniformen en wapens als tanks en vliegtuigen. De vele goedgekozen foto's maken het verhaal nog inzichtelijker.

In deel 3 staat de Slag om Engeland (1940) centraal. Vervolgens verschuift het beeld naar de strijd op de Atlantische Oceaan en in Noord-Afrika.

Deel 4 gaat over de strijd aan het Oostfront (1941-1944) en behandelt vele aspecten. De slagen om Moskou (1941) en Stalingrad (1942-43) komen schrijnend in beeld, evenals het 900 dagen durende beleg van Leningrad. Daarnaast is aandacht voor de partizanen in Rusland en Joegoslavië en de opstand van Warschau (1944). Tussen de artikelen staan gegevens over wapens, uniformen en media zoals de gelijkgeschakelde NSB-pers die vierkant achter de 'dappere Oostfrontstrijders' stond. Voor niet-ingewijden biedt de serie interessante en toegankelijke leeskost.

EVELIEN GANS

**JAAP EN ISCHA MEIJER,
EEN JOODSE GESCHIEDENIS, 1912-1956**

(Bert Bakker; Amsterdam 2007), € 39,95

EVELIEN GANS
**JAAP
EN ISCHA
MEIJER**een joodse
geschiedenis
1912 - 1956

Toen Evelien Gans mij zeven jaar geleden vertelde dat zij een onderzoeksplaats had verkregen op het NIOD om zich te kunnen wijden aan het schrijven van een dubbelbiografie over vader en zoon Meijer, moest ik veinzen dat dat voor mij volkomen vanzelfsprekend was. De werkelijkheid was echter anders. Natuurlijk, van Ischa Meijer had ik wel gehoord. Maar omdat ik vrijwel nooit naar de radio luisterde en zelden *De Volkskrant* las, kende ik hem alleen van zijn praatprogramma bij de commerciële televisie *Ischa* (*Mijn programma voor U*). En dat was geen gelukkige kennismaking. Ik vond hem een onuitstaanbare man. Een nadere kennismaking met Meijer via de roman *I.M.* van Connie Palmen maakte de zaak er overigens niet veel beter op. En Jaap Meijer? Voor mij volstrekt onbekend. Om aan deze beschamende situatie een einde te maken ben ik mij toen wat gaan verdiepen in beide personen. Jaap Meijer en zijn zoon bleken de producenten van een enorm oeuvre maar ondanks dat kwam bij mij toch de vraag op of zij belangrijk genoeg waren geweest om een dergelijke aandacht te verdienen. Ik vond van niet en het lezen van het eerste gedeelte van het 'dubbelportret', zoals Gans het noemt in haar inleiding, heeft mij niet van gedachten kunnen doen veranderen. Moet het boek dan ongelezen blijven? Zeker niet, want Gans heeft het bestaan van beide mannen, die elk een generatie vertegenwoordigen, aange-

grepen om er de (cultuur-)geschiedenis van het jodendom in de vorige eeuw aan te verbinden. En dat kun je wel aan haar overlaten want zij beschikt over een fenomenale kennis op dat terrein, zoals al bleek uit haar vuistdikke proefschrift *De kleine verschillen die het leven uitmaken* (Amsterdam 1999). En wat ook wel wil helpen is dat zij kan schrijven. Goed kan schrijven.

Bedelaar en bakker

Jokkob ('Jaap') Meijer werd op 18 november 1912 in zeer armoedige omstandigheden geboren in het Groningse Winschoten. Een niet-onbelangrijk detail omdat het dialect dat hij automatisch uit dat milieu meenam, het 'Grunnings', altijd een belangrijke rol is blijven spelen in zijn leven. Hij heeft zich daarvoor nooit geschaamd. Vanaf 1969 zou hij naast het Nederlands ook in het Gronings gaan dichten. Na de plaatselijke mulo te hebben doorlopen, kreeg hij de gelegenheid om in Amsterdam te gaan studeren aan het Nederlandsch Israëlitisch Seminarium, dat opleidde tot rabbijn en godsdienstleeraar, maar in feite ook gelijk stond aan Gymnasium alfa. Voor een armoedzaaiër uit de *mediene* (de joodse gemeenten buiten Amsterdam; platteland) een unieke kans, die hem zelfs uitzicht bood op een studie aan de universiteit. Het was een eenzaam bestaan in de grote stad voor een wat teruggetrokken jongen met een zwaar accent, die zich bovendien als 'Täg-esser' in leven moest houden. Dat was

een joodse student die elke dag, volgens een vast rooster, bij geloofsgenoten het avondeten kwam gebruiken. Geen onverdeeld genoegen, want de hartelijkheid van het ene adres stond vaak in schril contrast met de 'oprotmaaltijd' bij het andere, zodat je je vaak een onvervalste *sjnorrer* (bedelaar) voelde. Ook als student geschiedenis bleef hij een eenzaam mannetje, alleen met medestudent Loe de Jong (1914-2005), had hij een meer dan oppervlakkig contact. Pas in de nadagen van zijn studie ontmoette hij het geluk: enerzijds door zijn contact met de wereld van de radicaalzionisten, van wie hij de ideologie geheel tot de zijne maakte, anderzijds door zijn relatie met de mooie Liesje Voet, zijn latere vrouw. De niet-gelovige jodin Liesje en het extreme zionisme zaaiden het zaad van de twijfel in zijn orthodoxe ziel en deden hem uiteindelijk besluiten geen examen te doen voor het rabbinaat. Jaap heeft een eventueel vertrek naar Palestina wel degelijk serieus overwogen, getuige zijn besluit een opleiding tot bakker te volgen. Hij wist dat er in het beloofde land volstrekt geen behoefte bestond aan intellectuelen, maar des te meer aan vaklui. Hij zal als hoogopgeleide snuiter wel een vreemde indruk hebben gemaakt temidden van de meer proletarische bakkersgezellen. Ongeveer tezelfdertijd begon hij aan zijn proefschrift over de joodse dichter Isaac da Costa (1798-1860). Een opzienbarende keuze omdat Da Costa niet alleen

een *geschmadde* (gedoopte) jood was, maar ook de wegbereider en boegbeeld van het protestantse Reveil. Promotor was overigens Jan Romein. En als leraar geschiedenis op het Joods Lyceum ontmoette hij die andere bekende Amsterdamse historicus: Jacques Presser. Zij werden vrienden voor het leven.

Een samenleving onder hoogspanning

Inmiddels was de Duitse bezetting een feit en begon langzaam maar zeker het net rondom de Nederlandse joden zich te sluiten. Vooral nog leek het gezin Meijer – inmiddels was de kleine Ischa geboren – de dans te kunnen ontspringen dankzij de *Sperre* (voorlopige vrijstelling) die Jaap als leraar had bemachtigd, maar uiteindelijk werden ze bij de grote razzia van juni 1943 opgepakt en naar Westerbork gedeporteerd. Hier begint het indrukwekkendste deel van het boek. Over het kampleven van de Nederlandse joden is veel gepubliceerd. Van de emotionele Ondergang van Presser tot aan het koel-analytische, bijna excuserende, *Amor Fati* van Herzberg. Gans weet een moeilijk te beschrijven tussenweg te bewandelen, waar afstandelijkheid en bewogenheid om voorrang strijden. En ze ziet er geen been in daarbij bepaalde taboes aan te snijden. Want zo mogen we haar beschrijving van het gedrag van bepaalde kampgevangenen toch wel noemen. Dat zij dat aandurft heeft wellicht ook te maken met haar joodse achtergrond (in een interview met *NRC-Handelsblad* bekende zij 'van jood-zijn haar beroep te hebben gemaakt'), een ander historicus had dat waarschijnlijk niet zo snel gedurfd. Onder het kopje 'een samenleving onder hoogspanning' beschrijft Gans de intensiteit van het bestaan in Westerbork; vooral het meer dan gemiddeld

uitleven van seksualiteit en flirt. Overspel was wijd verbreid en maakte aan veel huwelijken een einde. Ook het hoge aantal zwangere vrouwen was opvallend. Het geheel maakte het transitkamp tot een 'huwelijkskerkhof'. Bij gebrek aan privacy voltrokken de erotische ontmoetingen zich meestal in het openbaar. 'Men copuleerde zonder schaamte, overal, en in aanwezigheid van minderjarigen', zo schrijft een van de belangrijkste getuigen Jacob Boas. Het was een soort levensdrift in de schaduw van de dood. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel jeugdige gevangenen volledig ontspoorde. Of Jaap en Liesje zich aan al die losbandigheid hebben kunnen onttrekken is volgens de auteur niet bekend.

Bergen-Belsen

Maar het Drentse kamp was nog maar het voorportaal van de hel die Bergen-Belsen heette en waar het gezin Meijer in februari terecht kwam. Dit gedeelte van het boek kun je niet met droge ogen lezen, vooral wanneer het over de kinderen gaat. De hele jonge, die de ganse dag om eten smeekten, en de oudere die daarnaast ook nog eens, in de steek gelaten door hun ouders, psychopathisch gedrag vertoonden en in bendes door de barakken zwierven (overigens hadden de laatsten mede door dit gedrag, de grootste kans om te overleven). Jaap zal later, naar analogie van een populair kinderprogramma dichten:

Pipo
in bergen-belsen
waren geen vogels
en geen bloemen
wel kinderen

Alle kampellende passeert vervolgens de revue, tot aan het kannibalisme toe (straf: vijftig

stokslagen). Uiteindelijk wisten de Meijers het vege lijf te redden; in het voorjaar van 1945 werden zij met de 'dodentrein' (veel inzettenden stierven aan de vlektyfus) geëvacueerd en een paar dagen later door de Russen bevrijd. Al was dat laatste voor veel vrouwelijke kampgevangenen een wrange gebeurtenis, omdat de Russische bevrijders bij hun onstuithbare drang tot roven en verkrachten, geen onderscheid wensten te maken tussen Joodse en Duitse vrouwen.

Een gemankeerde zionist

In de zomer van 1945 was het gezin Meijer weer terug in het, voor de weinig overgebleven Joden inmiddels desolate, Amsterdam. Voor Jaap luidde de opdracht: redden wat er nog te redden valt van het Nederlandse jodendom. Zijn werkdrijf was al snel obsessie. Naast zijn oude stiel van leraar, werd hij archivaris van de Portugees-Israëlitische synagoge, gaf hij bronnenedities uit, schreef hij een vracht aan boeken en artikelen en gaf hij leiding aan het *Nieuw Israelitisch Weekblad* (*N.I.W.*). Hij verwaarloosde vrouw en kinderen. En stal boeken en zeldzame documenten uit de joodse bibliotheek Ets Haim. In 1953 vertrok hij naar Suriname. Een verrassende keuze, waar Israël natuurlijk veel meer voor de hand had gelegen. De smoezen die Jaap voor zijn vertrek aanvoerde, angst voor de Russen, ruzie met de leiding van het *N.I.W.*, kunnen maar moeilijk verhullen dat we hier te maken hadden met een studeerkamer-zionist, die, toen puntje bij paaltje kwam, koos voor veiligheid en comfort.

Ik denk dat ik Jaap Meijer nu wel een beetje heb leren kennen. Het wachten is nu op het tweede deel dat, naar verluidt, over drie jaar zal verschijnen. Ik kijk er naar uit.

Bloeit het nog in de Bollenstreek?

DE REGIONALE OPLEIDINGS SCHOOL RIJNLAND EN HET LERARENTEKORT

Er zijn steeds minder leraren. En het niveau van de studenten die juist wel het onderwijs in willen laat soms te wensen over. De vraag hoe het probleem moet worden opgelost, heeft veel van een *never ending story*. De overheid zet lijnen uit, de lerarenopleidingen zijn in een verwoede 'vorm of vent'- achtige discussie verwickeld op het gebied van kennis en competenties, middelbare scholen nemen de opleiding van toekomstige docenten steeds meer zelf ter hand en de studenten maken er ondertussen maar het beste van op hun competentie-gerichte stage-werkplek, hun kennis-gerichte opleiding of ergens daar tussenin.

De Duin- en Bollenstreek is in 2005 door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen tot 'risicoregio' bestempeld (Project *Risicoregio's – een succesvolle aanpak van het lerarentekort*). Het docentencorps in deze regio is sterk vergrijsd en zal binnen nu en een paar jaar massaal met pensioen gaan. Wat rest is een groot tekort aan geschoold en goed en bevoegd onderwijspersoneel.

In de Regionale Opleidings School Rijnland (ROS) hebben zes scholengemeenschappen uit de regio hun krachten gebundeld. Gezamenlijk en op eigen kosten zetten zij een traject uit dat enerzijds is gericht op het bestrijden van het lerarentekort, maar ook op een structureel hoogstaand personeelsbeleid om het zittend personeel vooral te behouden.

Nu is er niet in elke regio van Nederland acuut sprake

van een tekort-risico, maar door het hele land schieten wel van dit soort initiatieven als paddestoelen uit de grond. Zo legt de ROS een kweekvijver met talent aan waarin het hengelt naar het neusje van de regionale onderwijzsalzalm. Andere scholen laten getalenteerde en gemotiveerde leerlingen uit de bovenbouw kennismaken met het beroep van leraar door ze een beperkt aantal lessen te laten geven. En op bijna iedere school loopt tegenwoordig tenminste één School Praktikum Docent rond die voor een deel van lessen is vrijgesteld om stagiairs of beginnelingen te begeleiden of coachen. De rol van de school als opleider neemt dus duidelijk op heel veel plekken en manieren toe.

In Kleio 2 van dit jaar ging Annette Wind van de Hogeschool Utrecht dieper in op twee opleidingsvarianten.

Daan Schuijt is docent aan het Floretti College te Lisse en Kleio redactielid.

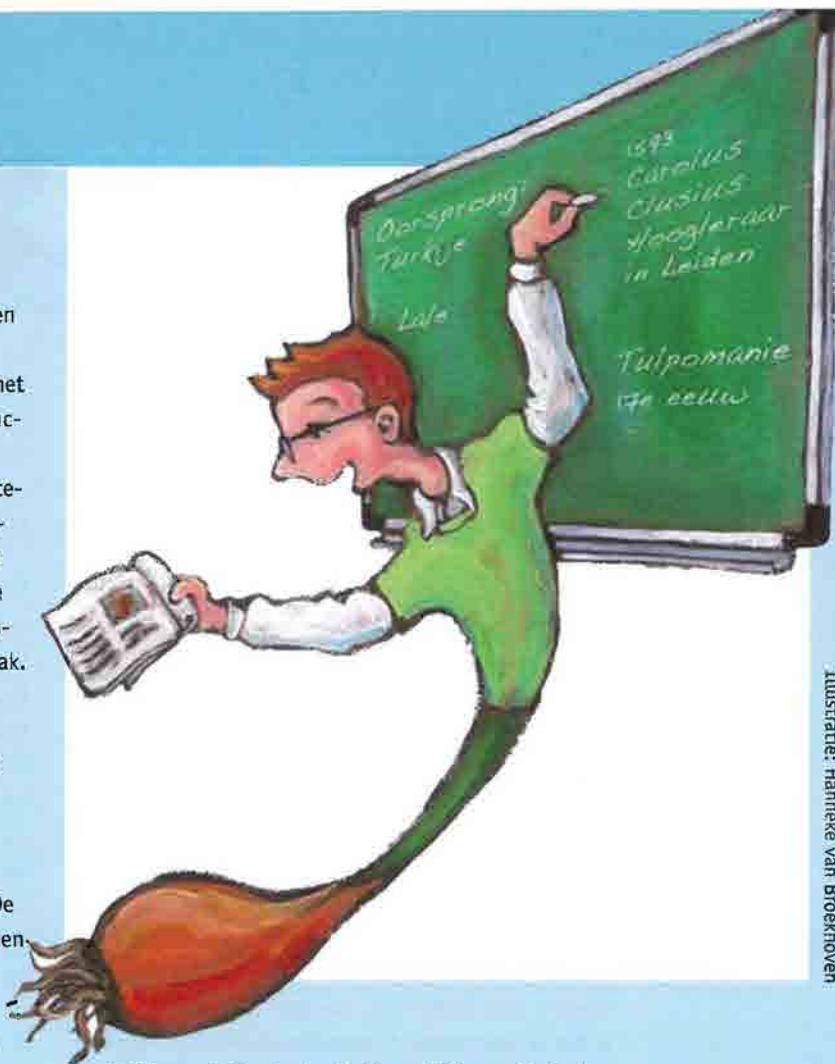
Zij zetten de (nieuwere) duale variant, waarin studenten het werken op een school voor voortgezet onderwijs afwisselen met het leren op de opleiding, tegenover het meer traditionele, tot voor kort gebruikelijke stagepracticum.

De duale variant wint momenteel snel terrein. Dat betekent dat studenten voor de ontwikkeling van hun vakinhoudelijke en -didactische competenties ook steeds meer op hun leerwerkplek en de begeleider aldaar zijn aangewezen. Die begeleider wordt daarmee (deels) opleider en moet dan natuurlijk toegerust zijn op die taak. Het project Kennisbasis geeft daar een soort richtlijn voor. Kort gezegd komt het erop neer dat middelbare scholen van alles doen om aan vakbekwame docenten te komen. In overleg met de lerarenopleidingen zijn daarvoor kwaliteitswaarborgen gesteld. De overheid houdt tenslotte op beide vlakken een vinger aan de pols en ondersteunt via bijvoorbeeld het delta-plan 'De Leerkracht van Nederland'. *So far so good*, zou je kunnen zeggen. Maar... werkt het nu ook echt? Hoe gaat dat in zo'n 'risicoregio'? Komt de ROS Rijnland eruit met de studenten en de lerarenopleidingen? Het volgende beeld ontstaat na diverse gesprekken met begeleidingscoördinator Niels de Bruin van het Fioreticollege in Lisse, deelname aan een mini-conferentie van de ROS in januari in Noordwijkerhout en uit de ervaringen van diverse werkplekbegeleiders.

Goede begeleiding

Allereerst probeert de ROS de toekomstige leraren aan zich te binden. Hierbij is het samenwerken van groot belang. Als iedere school het tekort afzonderlijk probeert op te lossen, gaat het recht van de sterkste gelden. Daarom gebeurt het werven van studenten gecoördineerd. De ROS onderhoudt goede contacten met de opleidingen in Amsterdam, Rotterdam en Leiden en legt een kweekvijver aan van onderwijstalenten. De talenten moeten vervolgens wel richting de ROS komen en er blijven. Om nu een zo aantrekkelijk mogelijke (toekomstige) werkplek te zijn, is er veel aandacht voor de kwaliteit van de begeleiding van studenten. Ondermeer door het opleiden van begeleiders, het maken van gezamenlijke afspraken over de concrete invulling van het opleidingstraject en het inbouwen van een interne kwaliteitswaarborg en zorgvuldige, frequente contacten met de opleidingen.

Dat is echt hard nodig, want meestal hebben scholen - én opleidingen - een heel eigen 'begeleidingscultuur' ontwikkeld. De functienamen en -invullingen vliegen je om de oren: op de ene school is er een opleidingscoördinator, terwijl zo iemand op de andere school

Illustratie: Hanneke van Broekhoven

begeleidingscoördinator heet. Die opleidingscoördinator wordt bijgestaan door werkplekbegeleiders, terwijl de beleidingscoördinator met schoolopleiders werkt. En wat voor de werkplekbegeleiders vakbegeleiders zijn, zijn voor de schoolopleiders juist weer werkplekbegeleiders. Daarnaast hebben de opleidingen ieder ook weer hun eigen terminologie. De subtiele verschillen in taken en verantwoordelijkheden van al die functies maakt de Babylonische spraakverwarring compleet.

Dat is met goede afspraken en afstemming allemaal wel op te lossen, maar het is meer dan alleen een praktisch probleem. Als scholen, begeleiders en opleidingen niet goed van elkaar weten hoe de begeleiding verloopt, is de student de dupe. Het gevaar bestaat dat de begeleiding niet van de grond komt, omdat iedereen naar elkaar wijst als er iets aan de hand is. Dat kan uiteindelijk betekenen dat de student eieren voor zijn geld kiest en er weer iemand voor het onderwijs verloren gaat. Kwaliteit van de begeleiding is daarom een speerpunt van de ROS.

Een andere valkuil bij het begeleiden is de hoeveelheid en diversiteit van nieuwkomers. Er zijn stagiairs, werkstudenten, herintreders en zij-instromers met ieder hun eigen competenties, ervaringen en persoonlijkheden. Probeer daar maar eens een 'gestandaardiseerde infrastructuur voor begeleiding' op in te richten, zoals de kwaliteitsdoelstelling van de ROS op dit punt luidt. De ironie wil dat juist hier al die gespecialiseerde functies een oplossing kunnen bieden. Er moet iemand op school

zijn die de regels en eisen van opleidingen kent en oog heeft voor het niveau van de begeleiding dat een nieuwkomer nodig heeft. Een opleidings- of begeleidingscoördinator dus, of hoe je het ook noemt.

Personeelsbeleid

Maar dan nog. Met alleen goede begeleiding ben je er niet. Het verloop in het onderwijs is – zeker onder starters – groot. Behalve de 'ouwe rot' die na 35 jaar afscheid neemt, zwaaien veel scholen in juli ook weer een paar jonge collega's uit die na een jaar of vier, vijf hun geluk elders gaan beproeven. Werkdruk, gebrek aan mogelijkheden, al die enorme klassen, zoveel avonden op school: afgezet tegen het lerarensalaris is een *steady* kantoorbaan bij de overheid of in het bedrijfsleven zo gek nog niet. Daarom houdt de ROS zich ook nadrukkelijk bezig met het personeelsbeleid op de deelnemende scholen. Door middel van cursussen en workshops over pedagogisch-didactische aspecten wordt ook zittend personeel de kans geboden zich binnen school te ontwikkelen. Overigens is scholing en ontwikkeling maar een onderdeel van het integraal personeelsbeleid dat door schoolleidingen gevoerd moet worden. De ROS kan op dit vlak weliswaar een belangrijke rol gaan spelen, maar is niet in de positie het beleid te gaan voorschrijven. Hoewel de deelnemende schoolleiders de ROS zoveel mogelijk ondersteunen, is het een moeilijke opgave om in tijden van lerarentekorten, het grote personeelsverloop, lesurennormen en afgepaste financiering op basis van leerlingental personeelsbeleid te voeren.

Iedereen voor de klas?

Al is het tekort nog zo groot, aan een geschiedenisleraar die niet weet wanneer de Tweede Wereldoorlog was, heb je natuurlijk niets. Aan de kant van de opleidingen is het kwalitatieve tekort aangepakt door het eerder genoemde project Kennisbasis. De ROS gaat hierin mee en houdt de studieresultaten van de deelnemers aan het kweekvijver-project nauwlettend in de gaten. Bovendien speelt het oordeel van de vaksectie een belangrijke rol: deze heeft namelijk het beste zicht op de inhoudelijke kennisontwikkeling van de student/collega. Studenten worden in de week voor hun tentamens vrijgeroosterd, volgen vaklessen in de bovenbouw op de school waar ze ook werken, spreken met de vakbegeleider een inhaalprogramma af of worden – op eigen kosten natuurlijk – naar een bijspijkerkursus gestuurd. Uiteindelijk zijn studieresultaten doorslaggevend. Al-

leen deze kunnen de indruk van een vaksectie min of meer onafhankelijk staven. Als een student zijn tentamens niet haalt, betekent dat het einde van deelname aan de ROS.

Wat uit het voorbeeld van de ROS Rijnland blijkt, is dat het probleem van het lerarentekort niet wordt opgelost door even een paar extra stagiairs aan te nemen. Meestal is het probleem groter dan een school en is het verstandig samenwerking met anderen in de regio te zoeken. Gezamenlijk kunnen er goede afspraken met lerarenopleidingen in de buurt worden gemaakt over de afstemming van de begeleiding en het niveau van de vakinhoud. In samenspraak met de vaksecties wordt de inhoudelijke ontwikkeling van de nieuwkomers goed gevolgd.

Om een tekort niet groter te laten worden, is zorg voor het zittend personeel minstens zo belangrijk als het aantrekken van nieuwe mensen. De ROS kan aanzetten geven tot verbetering van het personeelsbeleid op de deelnemende scholen: zo'n samenwerkingsverband geldt als een serieus te nemen onderhandelingspartner of pressiegroep.

Het is aan schoolleidingen om die aanzetten verder uit te werken in hun beleid. Voor de ROS geldt dat die steun er zeker is, maar het de uitvoering nog maar pas is ingezet.

Ondertussen dwingt het gebrek aan personeel de deelnemende scholen nog steeds tot bokkensprongen. De lessen moeten nu eenmaal doorgaan. En dan worden er noodgedwongen ad hoc-beslissingen genomen om gaten in het rooster te vullen. Dan staan er dus wel weer onbevoegde docenten voor de klas, of wordt die zij-instroomer ineens in een hogere schaal aangenomen. Het is een ongewilde spagaat waar schoolleidingen zich in begeven.

Het is nog te vroeg om te zeggen of de ROS Rijnland de oplossing voor het lerarentekort heeft gevonden. Al kun je wel zeggen dat er goede resultaten zijn geboekt. Er zijn meer studenten in huis gehaald, de expertise op het gebied van begeleiding is flink toegenomen, er is meer ervaring met en structuur voor en stage lopen en tegelijkertijd als onderwijsassistent werken. Alles bij elkaar is er meer kennis en inzicht bij alle betrokken partijen en komt deze vorm van opleiden en personeelsbeleid aardig op gang, maar valt er vanzelfsprekend nog veel te doen.

Razende Roeland met een krijtje

DE GESCHIEDENISDOCENT EN HET VERNIEUWDE PROGRAMMA

'Ze weten niets meer!', was jarenlang een veel gehoorde klacht. Ja, ze kunnen je iets vertellen over Nederlands-Indië of de oorlog in Vietnam, of de schoolstrijd. Maar verder? Karel de Grote, Willem de Veroveraar, Willem de Zwijger? Tot in de Tweede Kamer moest men de antwoorden soms schuldig blijven. Welnu, dat gaat allemaal veranderen, want dit schooljaar is in havo-4 en vwo-4 een vernieuwd geschiedenisprogramma van start gegaan. Tijd voor het opnemen van de tussenstand, dacht de havo/vwo-commissie van de VGN. Een verstandige beslissing, want de bijeenkomst van zo'n 70 docenten op 5 maart jongstleden werd gekenmerkt door heftige emoties en grote bezorgdheid. Gaat het wel lukken met dat nieuwe programma?

Tot welke aanpassingen in uw didactisch handelen heeft het lesgeven vanuit tijdvakken en kenmerkende aspecten geleid? Deze vraag kregen de docenten als leidraad voor de discussie mee. Het nieuwe programma deelt de leerstof op in tijdvakken. De nieuwe methodes doen dat ook. Tien tijdvakken en 49 kenmerkende aspecten van die tijdvakken moeten 'behandeld' worden. Hoe doe je dat? Het beeld dat naar voren kwam was dat docenten het doceren weer hebben opgepakt. Het moet wel, want de grote lijnen halen de leerlingen zelf niet uit de stof. Het 'aan elkaar praten' van de kenmerkende aspecten moet de leerlingen enig houvast bieden. Dit kan uiterst onderhoudend zijn, al hangt dat wel af van het verteltalent van de docent. Hoe verhouden deze lessen zich tot de lessen die over dezelfde stof gegeven worden in de onderbouw? Bent u herhalend of ook verdiepend bezig? In havo-4 komt men aan verdieping nauwelijks toe. Docenten her-

halen soms vrijwel letterlijk, wat ze een uur eerder in klas 1, 2 of 3 hebben verteld. Maar de leerlingen ervaren dit niet zo, ze vinden het wel prettig. Waren ze het alweer vergeten?

Het belangrijkste is dus dat de zaak nu wel beklijft. Daar moet de docent dus trucs voor bedenken. Aanstippen alleen is niet voldoende, de stof moet herhaald worden. Maar... het is te veel en je hebt te weinig tijd. Je 'jast' het erdoor. Havo heeft een jaar minder – het gaat dus niet. De havo-leerling leest minder snel, beschikt over een beperkter vocabulaire. Hoe moet deze leerling de tijdvakken en al die aspecten in z'n hoofd krijgen en houden? Dit is de eerste worsteling. Maar ook bij vwo wordt er tijddruk ervaren, zelfs gymnasiumdocenten merken dit op. En hoe uitgebreid moet je nu precies elk aspect behandelen? Hoe lang moet je stilstaan bij de klassieke vormtaal – vijf of zeven minuten? En hoe lang

bij de Tweede Wereldoorlog – één les of twee? Wanneer je alle 49 kenmerkende aspecten in havo-4 aan de orde wilt stellen, zijn dat ongeveer je opties. Dit is de tweede worsteling.

Methodes

De methodes helpen wel, maar niet voldoende. Het taal-niveau is moeilijk voor havo-4. En ook al staat het op het käft, *Sprekend Verleden* is geen havo-methode, maar voor vwo juist wel geschikt. In de boeken treft men veel stof aan en weinig structuur: 'gewoon het ene kenmerkende aspect na het andere en dat dan 49 keer!' De werkboeken hebben aardige verdiegingsopdrachten, maar daar komen docenten niet aan toe. Waar vooral behoefte aan is zijn opdrachten die de stof structureren: tijdbalken, overzichten, manieren om een begrippenapparaat op te bouwen, enzovoort. Verder is het ICT-materiaal niet altijd even toegankelijk en beeldmateriaal soms niet te kopiëren. Maar verder zijn het best aardige boeken, gezien het programma een hele prestatie. De werkboeken schieten evenwel tekort en hun doel voorbij. Het gat dat daardoor ontstaat moet je zelf opvullen: opdrachten verzinnen die de stof structureren, herhalen, chronologisch ordenen, enzovoort. Dat is de derde worsteling.

enzovoort. Weer een worsteling, maar nu voor de (havo-) leerling.

Vernieuwd examen

Moeten we dus over deze stof in de toekomst het centraal examen afnemen? Grote bezorgdheid alom. Dat gaat zeker niet lukken. Het is voor havo te veel stof, het is te moeilijk, de leerlingen kunnen zelf de grote lijn niet uit de stof halen. Laten we alsjeblieft deze stof op school examineren en voor het centraal examen diachrone thema's ontwikkelen op basis van de kenmerkende aspecten en tijdvakken. Bij voorbeeld over burgers, natievorming, oorlog of handel. Dus ongeveer zoals het nu gaat. Al zal de 'Gouden Eeuw' volgend jaar ook een behoorlijk kluit worden en zijn 'de oorlogen' dat nu al.... Vwo-docenten vrezen vooral de oppervlakkige kennis, met een niveaudaling als gevolg. De nieuwe examens zouden door geroutiniseerde leerlingen met behulp van enige 'trucs' ook zonder al te veel voorbereiding te maken zijn. Voor de vwo-leerling gaat dan de uitdaging verloren, voor hun docenten vermoedelijk ook...

Volgend jaar wordt alles beter...

Wat zou u volgend jaar anders aanpakken? Moeilijke vraag, want we zijn nog maar een half jaar bezig. De prehistorie overslaan - 'tien minuten is voldoende' - en ook niet te lang stilstaan bij de oudheid, anders kom je in de problemen met de rest. Hulp biedt hier misschien de richtlijn die ook bij de constructie van de pilot-examens wordt gehanteerd. Uitgaande van de klassieke indeling van de leerstof in oudheid, middeleeuwen, vroegmoderne tijd (1500 - 1800) en moderne tijd (1800 - heden), worden aan elk tijdvak punten gehangen. Het aantal punten is gerelateerd aan het aantal kenmerkende aspecten dat binnen zo'n periode valt. Het grootste puntentotaal 'hangt' aan het laatste tijdvak. Een dergelijke indeling kan richtinggevend zijn bij het maken van je eigen programma. Vijf tot zeven minuten voor de klassieke vormtotaal is dan vermoedelijk meer dan genoeg. Mits je het maar op gezette tijden terug laat komen en dat is met de klassieke vormtotaal tot ver in de negentiende eeuw mogelijk. Methodes maken nu soms andere keuzes. Zo is een heel hoofdstuk over de prehistorie in Feniks misschien wel leuk, maar onder tijdsdruk vermoedelijk overbodig. De luttele pagina's die veel methodes echter aan de twintigste eeuw wijden schieten waarschijnlijk juist weer schromelijk te kort. Docenten die gewend zijn te 'varen' op de methode, zullen dus zelf moeten bijsturen. Dit geldt ook voor de opdrachten in werkboeken. Het gaat om de grote lijn, de chronologie en het herkennen van kenmerkende aspecten. Let wel: het herkennen is iets anders dan het

Perioden	Verdeling van kenmerkende aspecten over perioden	Puntenverdeling pilotexamens
Prehistorie en oudheid	15 %	12 - 13 punten
Middeleeuwen	15 %	12 - 13 punten
Vroegmoderne tijd (1500 - 1800)	25 %	20 - 21 punten
Moderne tijd (1800 - heden)	45 %	36 - 38 punten

Stapeltoetsen

Het nieuwe programma zit nog in de experimenteerfase; voorlopig wordt het centraal examen nog aan de hand van twee thema's afgenomen. De bedoeling is dat dat gaat veranderen: dan worden de tijdvakken de examenstof en is er dus ook meer voor. Relevante vraag in dit kader is dus: wanneer docenten op basis van dit programma toetsen, hoe zijn dan de resultaten? Het probleem is hier de optelsom van de kennis. We sluiten met een toets niet langer een onderwerp af en vergeten het vervolgens, alle stof moet uiteindelijk beklijven. Om dit probleem te tackelen is het fenomeen van de 'stapeltoets' ontwikkeld: de eerste toets over twee hoofdstukken, de tweede toets over diezelfde twee hoofdstukken plus twee of drie nieuwe, daarna een toets over zes tot acht hoofdstukken

Greetje de Vries is docent geschiedenis aan het Zernike College in Groningen en voorzitter van de havo/vwo-commissie van de VGN.

kennen. Het accent verschuift enigszins van actieve naar passieve kennis. Veel deelnemers aan de bijeenkomst trokken hier voor zichzelf een duidelijke conclusie uit: volgend jaar opnieuw aan de slag met het programma en de didactische aanpak.

Ervaringen, knelpunten, oplossingen

Het was een nuttige, zinvolle bijeenkomst in Amersfoort. Collega's konden hun onzekerheden bespreken, ervaringen uitwisselen en op nieuwe ideeën komen. Zeker voor herhaling vatbaar, zo werd geoordeeld. En dan nu de oplossingen? Ik doe een poging, want ook ik worstel en ben er nog niet uit. Maar mij vielen wel dingen op. Hieronder enkele tips.

Wees niet roomser dan de paus

De oriëntatiekennis is momenteel geen examenstof. Niemand ligt er wakker van wanneer je niet toekomt aan de verlichte despoten, de confrontatie tussen Romeinen en Germanen of het hofstelsel. Neem dus de ruimte die je momenteel hebt om in een iets minder hijgerige sfeer uit te zoeken welk aanpak je wilt gaan hanteren.

Hang je niet op aan de methode

De methodeschrijvers worstelen ook en hebben het ei van Columbus nog niet uitgevonden. De oefeningen en opdrachten in de werkboeken sluiten lang niet allemaal aan bij de nieuwe benadering die meer uitgaat van passieve dan van actieve kennis. Methodes schieten te kort waar het gaat om het creëren van overzicht, het oefenen van chronologisch inzicht en het structureren van de stof. Veel docenten hanteren de nieuwe methode zoals ze ook de vorige hanteerden: als leerboek. Gezien de verschuiving van actieve naar meer passieve kennis, moet het boek misschien wat meer als een naslagwerk worden gezien.

Maak een uitgekiend programma

Tijd is kostbaar. Haal dus doublures uit het programma, maar herhaal wel! Volgend jaar is de Gouden Eeuw een examenthema, dus sla dit onderwerp in havo-4 gewoon over. Aan Ten Oorlog! hebt u niet zo veel, maar in 2010 wordt dit thema vervangen door het Vietnam-onderwerp van enige jaren geleden. Dat betekent dat je de Koude Oorlog en de dekolonisatie kunt uitstellen tot havo-5 en vwo-6. Ook voor andere thema's geldt: zit het in het thema, haal het dan uit het overzicht.

Maar herhaling is wel essentieel voor het beklijven van de stof. Benadruk die herhaling en benader aspecten als steden en burgers, revolutie, bouwkunst, enzovoort dus diachroon. Leerlingen kunnen de aspecten dan steeds herkennen oefenen en zo moeten ze er langzaam maar zeker inslijpen.

Zet havo-4 aan het werk

Havo-leerlingen zijn doe-leerlingen. Er zijn docenten die deze leerlingen dossiers laten aanleggen, bijvoorbeeld van elk tijdvak of rond elk kenmerkend aspect. Met vrolijk beeldmateriaal, zelf gevonden en verwerkte informatie en op overzichtelijke werkbladen samengebracht, kan dit tot aardige resultaten leiden. Een pagina over kloosters voorzien van een prachtige miniatuur, bijvoorbeeld. Of de stof hierdoor ook beter beklijft moeten we afwachten, maar de afwisseling met de klassikale les of het invullen van het werkboek is ook wat waard.

Help elkaar

We hoeven niet allemaal het wiel opnieuw uit te vinden. Docenten moeten hun kennis en ervaringen uitwisselen! De bijeenkomst in Amersfoort werd in dit opzicht als zinvol ervaren. Benader collega's van scholen in de buurt die hetzelfde boek gebruiken en formeer een uitwisselingsgroepje. De havo/vwo-commissie zal proberen hieraan haar steentje bij te dragen. Onze zoektocht naar een adequate voorbereiding op het centraal examen aan de hand van de nieuwe leerstof is nog niet ten einde. Vinden we ook op de langere termijn geen oplossingen, dan moeten we ons nog maar eens goed beraden over de wenselijkheid van het nieuwe examen. Wordt vervolgd, dus.

Uren, dagen maanden, jaren...

Slu's zijn wettelijke voorgeschreven klokuren, te besteden aan het vak geschiedenis. Er wordt daarbij geen onderscheid aangebracht tussen contacttijd (op school) en huiswerktijd (thuis). Wanneer de contacttijd wordt afgetrokken van het aantal slu's, blijft de tijd over die leerlingen thuis aan het vak moeten besteden.

lesuren	60 min. uren havo	60 min. uren vwo	50 min. uren havo	50 min. uren vwo
36 lesweken				
2 uur p.w. klokuren:	Na 2 jaar les: 144 uren	Na 3 jaar les: 216 uren	Na 2 jaar les: 120 uren	Na 3 jaar les: 180 uren
3 uur p.w. klokuren:	Na 2 jaar les: 216 uren	Na 3 jaar les: 324 uren	Na 2 jaar les: 180 uren	Na 3 jaar les: 270 uren
30 lesweken				
2 uur p.w. klokuren:	Na 2 jaar les: 120 uren	Na 3 jaar les: 180 uren	Na 2 jaar les: 100 uren	Na 3 jaar les: 150 uren
3 uur p.w. klokuren:	Na 2 jaar les: 180 uren	Na 3 jaar les: 270 uren	Na 2 jaar les: 150 uren	Na 3 jaar les: 225 uren
voorgeschreven slu's (klokuren)	440 (EM) 320	480 (EM)	440 (EM) 320	480 (CM)

Bij combinatieklassen CM en EM dient het hoogste aantal slu's aangehouden te worden. Onduidelijk is hoe we om moeten gaan met de uren waarin leerlingen zelfstandig aan het werk zijn (studiehuissuren, ook wel 'ophokuren' genoemd): contacttijd of huiswerktijd?

'De Zoektocht' in de klas

WERKEN MET HET STRIPBOEK EN LESMATERIAAL

Met behulp van een strip kunnen leerlingen zich beter verplaatsen in de gebeurtenissen van de Holocaust. Dat komt naar voren uit het evaluatieonderzoek van 'De Zoektocht' dat Simone Timmermans heeft gedaan in opdracht van de Anne Frank Stichting.

Sinds maart 2007 is het stripverhaal *De Zoektocht* en bijbehorend lesmateriaal, ontwikkeld door de Anne Frank Stichting, verkrijgbaar voor het voortgezet onderwijs. Het lesmateriaal is bedoeld om de stof in het stripboek te verwerken en te verdiepen. De strip is gericht op jongeren uit tweede en derde klassen. De personen die in de strip voorkomen zijn ingedeeld in vier groepen: slachtoffers, daders, helpers en toeschouwers. Deze indeling maakt het voor leerlingen mogelijk na te denken over de keuzes en dilemma's van verschillende groepen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Belangrijke leerdoelen zijn de verbreding van feitenkennis over de Holocaust en het krijgen van inzicht in de rol van mensen. De opdrachten in het lesmateriaal kunnen leerlingen hierbij helpen.

Vet spannend!

De Anne Frank Stichting wilde graag weten hoe er met het stripboek en het lesmateriaal gewerkt wordt en hoe leerlingen en docenten dit ervaren. Zelf wilde ik bekijken of leerlingen het fictieve verhaal van de strip goed begrepen. Ook wilde ik van leerlingen weten wat ze geleerd hadden na het werken met *De Zoektocht*. Deze vragen stonden centraal in een evaluatieonderzoek dat ik eind 2007 uitvoerde onder tien docenten en 178 leerlingen, afkomstig uit tweede en derde klassen van het vmbo (tl, kbl en bbl), havo en vwo.

De strip bleek succesvol te zijn; leerlingen sloegen tijdens lesobservaties de strip op eigen initiatief open en

lazen deze dan vaak in een keer ademloos uit. Zelfs de drukste klas werd stil van de strip, dit vond ik erg mooi om te zien. 'Vet spannend hoor, ik wil 'm nog een keer lezen', zei een leerling na het lezen. De enquêteresultaten onderstreepten dit enthousiasme: leerlingen vonden het stripboek spannend en gaven het een ruime 7.5. 'Dit is veel leuker dan gewoon les', zeiden leerlingen vaak. Leerlingen begrepen de dilemma's die in de strip gesteld werden erg goed. 'Vonden die Duitsers het dan niet erg om mensen dood te schieten?' hoorde ik meerdere keren. Veel vmbo-leerlingen lazen de strip geboeid, maar raakten na 20 minuten hun concentratie kwijt. Het is handig te weten dat voor deze leerlingen de strip prima in vier delen is op te delen.

De leerlingen begrepen de opdrachten goed. Vwo-leerlingen gingen graag aan de slag met de vragen waarbij ze hun eigen kennis konden toetsen, vmbo-leerlingen waren juist erg enthousiast over de kleuropdrachten in de lesboekjes.

Aanknopingspunten voor de les

De mening van docenten is belangrijk voor de Anne Frank Stichting. Uit de gesprekken met docenten bleek dat alle docenten positief waren over de strip. Gewaardeerd werd het volledige verhaal dat veel aanknopingspunten biedt voor de lessen geschiedenis: 'Eigenlijk wordt alles wel genoemd en is het aan de docent om dit uit te breiden met bijvoorbeeld verwijzingen naar het heden'. Ook werd

Simone Timmermans is studente Internationale Betrekkingen en Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Zij voerde het evaluatieonderzoek 'De Zoektocht' uit in het kader van haar stage.

"Vonden die Duitsers het niet erg om mensen zomaar dood te schieten?"

"Dit is veel leuker dan gewoon les!"

het persoonlijke verhaal gezien als de kracht van de strip: 'Het persoonlijke verhaal van *De Zoektocht* is prima te plaatsen naast het algemene verhaal dat in lesmethode's verteld wordt'. Een docente zei het zo: 'Leerlingen kunnen zich prima inleven in de oorlogstijd met de strip. In eerste instantie zegt elke leerling: natuurlijk zou ik helpen! Na het lezen van de strip zien leerlingen in, dat deze keuze niet zo makkelijk te maken is'.

Wel kwam van vmbo kbl- en bbl docenten kritiek op de opdrachten. Zij zeiden dat het materiaal in een andere vorm beter aan zou slaan bij leerlingen: 'Ze willen nu alles zo snel mogelijk afhebben, de informatie blijft niet hangen bij ze. Met knip- en plakopdrachten zullen leerlingen actiever aan de slag gaan, en blijft er meer hangen'. Een andere docente: 'Deze leerlingen willen het liefst niet merken dat ze iets leren'. Docenten van de havo- en vwo-klassen zeiden daarentegen dat het materiaal voor havo en vwo 3 iets te makkelijk was. 'Leerlingen gingen enorm snel door de opdrachten heen, ik vraag me af wat er blijft hangen'. Voor deze klassen zouden verdiepingsoopdrachten, bijvoorbeeld via internet, welkom zijn.

Lesgeven met *De Zoektocht*

De docenten zeiden allemaal erg geïnteresseerd te zijn in de Holocaust. Ook vonden ze unaniem dat het belangrijk is dat er op scholen aandacht aan de Holocaust besteed wordt. 'Het gaat daarbij niet zozeer om de feitenkennis, maar meer om het nadenken over de rol van mensen en begrippen als mensenrechten en discriminatie', volgens een van de docenten. De docenten gebruikten de strip ter verdieping of afronding van het thema Tweede Wereldoorlog. De strip is echter ook goed te gebruiken om een reguliere lessenserie mee te starten. Alle docenten lieten leerlingen de opdrachten in groepjes maken, omdat leerlingen dan meteen konden overleggen en bespreken. Bij de verdeling van de opdrachten over de groepjes werd door de docenten gebruikt gemaakt van de indeling van de opdrachten in de vier 'rollen'. Een docente koos ervoor om de groepjes van elke rol een opdracht te laten maken. 'Ik wil dat leerlingen alle rollen goed kunnen begrijpen, niet alleen maar de slachtoffer- of de daderrol'. In een andere klas hield elk groepje zich bezig met de opdrachten die bij een specifieke rol hoorden. Een docente koos ervoor plaatjes uit de strip te verwerken in een presentatie, ze liet van elk personage uit de strip een afbeelding zien en vroeg leerlingen wat de problemen van deze persoon waren. Leerlingen reageerden hier goed op, er gingen veel vingers de lucht in en sommige leerlingen riepen het goede antwoord al voor de vraag gesteld was. Tijdens het benaderen van docenten voor mijn onderzoek

bleek dat veel docenten de strip gebruiken voor projectweken en excursies en bij het vak levensbeschouwing/godsdienst. 'Ik gebruik *De Zoektocht* bij een groot project waarbij we met onze leerlingen een bezoek brengen aan kamp Vught. Ik zal mijn leerlingen in de ochtend *De Zoektocht* laten lezen, zodat ze het bezoek van de middag in een context kunnen plaatsen', vertelde een van de docenten.

Succesvolle strip?

Uit het onderzoek is duidelijk geworden dat docenten en leerlingen met veel plezier met *De Zoektocht* werkten. De strip werd door docenten gewaardeerd om zijn volledigheid en leerlingen vonden het verhaal vooral spannend. Ook vertelden leerlingen dat het leuk is te werken met ander materiaal dan de gewone lesmethode. De strip kan prima in de les geschiedenis gebruikt worden ter verdieping of afronding van de lessen over de Holocaust, maar kan ook gebruikt worden bij projectweken en excursies.

Hoe nu verder?

De Anne Frank Stichting heeft de resultaten van het onderzoek serieus opgepakt en is bezig met het ontwikkelen van nieuw materiaal voor de vmbo-kbl, bbl en gl, waardoor de leerlingen actiever kunnen werken. Daarnaast wordt er gewerkt aan internetopdrachten bij het lesmateriaal. Op dit moment zijn er testprojecten met *De Zoektocht* in Hongarije, Polen en Duitsland in uitvoering en hierbij zijn de resultaten van dit onderzoek meegenomen.

Het verhaal

Esther vertelt haar kleinzoon dat ze als meisje na de Kristallnacht met haar ouders uit Duitsland naar Nederland vluchtte. Ook hier wordt het na 1940 steeds akelliger voor joden. Bij een razzia worden Esthers ouders opgepakt, samen met haar buurjongen Bob. Als Esther uit school komt is er niemand meer. Wat moet ze doen, haar ouders opzoeken of onderduiken? Een vriend helpt haar aan een onderduikplaats op een boerderij. De onderduikers daar worden verraden en Esther vlucht net op tijd het bos in. Ze vindt nieuw onderdak waar ze tot het eind van de oorlog blijft. Via internet spoort Esthers kleinzoon Bob op. Bob vertelt Esther over het verschrikkelijke leven in het kamp, en dat haar ouders vermoord zijn. Esther heeft jarenlang niet kunnen praten over haar oorlogservaringen. Nu zij met Bob heeft gepraat, is de zoektocht naar het lot van haar ouders voltooid. Als Esther haar oude vriendin Helena vertelt hoe ze haar ouders altijd vreselijk heeft gemist, herinnert Helena zich iets...

Leerlingen aan het werk met de strip en het lesmateriaal.

De Anne Frank Stichting blijft geïnteresseerd in wat andere docenten van het werken met *De Zoektocht* vinden. Wilt u uw ervaringen delen, of heeft u suggesties of opmerkingen, dan kunt u contact opnemen met de Anne Frank Stichting via actueel@annefrank.nl. Kijk voor meer informatie ook op www.annefrank.nl/zoektocht.

MAARTEN VAN ROSSEM, *DRIE OORLOGEN. EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN DE 20E EEUW*. (NIEUW AMSTERDAM: AMSTERDAM 2007) 319 BLZ., PRIJS € 18,95.

Drie oorlogen sluit prima aan bij de hernieuwde belangstelling voor geschiedenis. Vaderlandse geschiedenis en vooral de geschiedenis van de twintigste eeuw worden voor een algemeen publiek toegankelijk gemaakt. Een goede ontwikkeling, maar historici zien ook gevaren: de weergave van een geromantiseerd verleden doorspekt met valse sentimenten of onvolgende controle op de juistheid van historische feiten. Tussen de schrijfwijze van populair historische boeken en studies op wetenschappelijk niveau lijkt een onoverbrugbare kloof te gapen. Maarten van Rossem weet deze kloof enigszins te dichten. *Drie oorlogen* lijkt een vereenvoudigd college: feiten worden afgewisseld met anekdotes, een kritische vraag of een verrassend statement. De opzet van het boek is chronologisch en omvat de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog. In de beschrijving van de Eerste Wereldoorlog wordt een voor- spelbaar overzicht gegeven van

de aanslag op Franz Ferdinand tot en met de Vrede van Versailles. De Europese staten werden gekenmerkt door 'angst en ambitie', drijfveren die onvermijdelijk tot een oorlog moesten leiden. Een korte beschouwing over Adolf Hitler vormt een logische schakel tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Van Rossem vraagt zich af 'hoe zo'n kneuzig, inhoudsloos omhulsel (als Hitler) de meest fascinerende publieke spreker van het interbellum kon zijn'. Hij beschrijft de verschillende visies op Hitlers 'Führerdiktatur', die uiteenlopen van een planmatige aanpak van het bestuur in het Derde Rijk tot een bestuurlijke chaos, waarbij de omstandigheden Hitlers 'beleid' bepaalden. De Tweede Wereldoorlog wordt door Van Rossem getypeerd als 'het grootste militaire conflict uit de menselijke geschiedenis'. Hij geeft een kort overzicht van de vier deelconflicten die samen de Tweede Wereldoorlog vormen. Volgens Van Rossem was de Koude Oorlog 'het

strategische en ideologische conflict tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie'. Hij verwoordt de standpunten van beide wereldmachten, maar weet over de VS meer gedetailleerde informatie te geven. Interessant zijn de beschrijvingen van momenten waarop de Koude Oorlog vroegtijdig beëindigd had kunnen worden, bijvoorbeeld in 1952, waarin Stalin aan de westerse mogendheden voorstelt 'dat Duitsland herenigd, gedemilitariseerd en geneutraliseerd (kan worden)'. Een gemiste kans? Van Rossem weet de oorlogsgeschiedenis van de vorige eeuw begrijpelijk weer te geven en recht te doen aan de complexiteit van historische processen. Voor historische 'nieuwelingen' biedt het boek veel feiten, maar ook analyses en verklaringen. Voor gevorderden is het niet meer dan een prettig leesbaar overzicht van de twintigste-eeuwse politieke en militaire geschiedenis.

Anny Hartgerink

MARTIN DOERRY, *OVERAL EN NERGENS THUIS. GESPREKKEN MET OVERLEVENDEN VAN DE HOLOCAUST* (UITGEEVERIJ CONTACT, AMSTERDAM 2007), 302 BLZ., PRIJS € 29,90.

'Iedereen die nu een getuige aanhoort, zal zelf getuige worden.' Dit antwoord van Elie Wiesel, winnaar van de Nobelprijs voor de vrede en overlevende van Auschwitz en Buchenwald, is de kern van *Overal en nergens thuis. Gesprekken met overlevenden van de Holocaust*. Martin Doerry is historicus en adjunct-hoofdredacteur van *Der Spiegel*. Hij schreef eerder *Mijn gewonde hart. Het leven van Lilli Jahn*

(1900-1944), over zijn oma die in Auschwitz vermoord werd. Aan het woord komen 24 overlevenden van de Holocaust, bijna allemaal ouder dan tachtig jaar. Met deze verzameling interviews probeert Doerry iets van de talloze dimensies die met de Holocaust samenhangen voor latere generaties voelbaar of inzichtelijk te maken. De hoge leeftijd van de ondervraagden is hierbij een groot voordeel. Het zijn

mensen met veel levenswijsheid die in staat zijn om met enige afstand over hun ervaringen te vertellen. Die afstand betekent hier op geen enkele manier bagatellisering van de gruwelijkheden. De meeste ondervraagden hebben eerder al hun levensverhaal of memoires, waarin zij hun verschrikkelijke lot beschrijven, gepubliceerd. Maar het schrijven of spreken over het overleven van de holocaust plaatst de

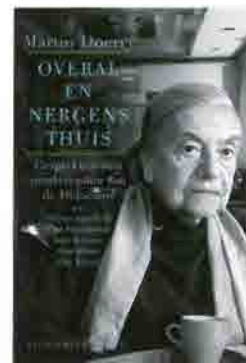
ondervraagden op de een of andere manier buiten zichzelf. Enkelen van hen ontkennen overlevende van de Holocaust te zijn. Heinz Berggruen, kunsthandelaar en verzamelaar, verliet Duitsland al in 1938, omdat de nazi's hem het schrijven als medewerker van de *Frankfurter Zeitung* verboden. Hij zegt niets met de Holocaust te maken te hebben, maar weet tegelijkertijd heel goed dat hij het heeft overleefd, omdat hij op tijd wegging. De schrijver Georges-Arthur Goldschmidt werd door zijn ouders in 1938 in Hamburg op de trein gezet en bracht de oorlog door in een Frans kindertehuis. In zijn autobiografie

Über die Flüsse beschrijft hij hoe hij in 1945 de eerste foto's van de concentratiekampen ziet: 'De ondraaglijke aanblik van die foto's vervulde de beschouwer (met het besef) dat hij nog bestond.' Voor Goldschmidt zijn de overlevenden daarom slechts degenen die het concentratiekamp via de poort hebben kunnen verlaten. De Hongaarse schrijver Imre Kertész werd naar Auschwitz gedeporteerd en overleefde Buchenwald. Zelfs hij stelt: 'Om te kunnen overleven moet je door de hel – en in de hel wordt je vuil. Onschuldig zijn degenen die zijn gestorven. Maar iemand die het heeft

overleefd, kan gewoon niet helemaal onbezoedeld zijn gebleven door dat algemeen menselijk vuil.'

De schuldgevoelens, de onmogelijkheid van slachtofferschap, de schaamte ten opzichte van overleden vrienden en familie of juist de eigen kinderen en kleinkinderen: het zijn immense worstelingen waarover de geïnterviewden in *Overal en nergens thuis* vertellen. Het optekenen van getuigenissen uit de eerste hand is de beste manier om de ervaringen en complexiteit van de Holocaust op latere generaties over te brengen.

Daan Schuijt

JÜRGEN TRIMBORN, *LENI RIEFENSTAHL, EEN DUITSE CARRIÈRE. BIOGRAFIE*. (MEULENIHOFF 2007) 428 BLZ., PRIS € 27,50.

De mythevorming rond de omstreden Leni Riefenstahl, maakt het lastig een academisch verantwoorde biografie over haar te schrijven. In de inleiding schrijft Trimborn dat Riefenstahl zelf als betrouwbare bron al in een vroeg stadium afviel. In zijn contact met haar kwam zij naar voren als een dwingende persoonlijkheid die de waarheid manipuleerde. Trimborn besloot het contact met haar stop te zetten, omdat zij hem zou kunnen weerhouden van een objectieve beschrijving. Maar ook hij ontkomt niet aan conclusies waarin het woord 'waarschijnlijk' centraal staat. Veel mensen hebben Riefenstahl na de oorlog willen beschermen door belastende feiten te verhullen of te verdraaien. Wat wel onomstotelijk vast komt te staan, is dat Riefenstahl niet de volledig apolitieke kunstenaar was die zij zelf na de oorlog beweerde te zijn. Ze was welis-

waar nooit lid van de NSDAP, maar in persoonlijke brieven aan Hitler gaf zij overduidelijk blijk van haar bewondering voor de politicus en zijn politieke ideeën. Daarnaast las Riefenstahl al in 1932 *Mein Kampf*. Over Hitlers ambities kan zij nooit onwetend zijn geweest. Uit meerdere bronnen blijkt bovendien dat ze een aantal joodse vrienden heeft geholpen. Zij moet wel op de hoogte zijn geweest van het lot dat deze mensen te wachten stond.

Een mooie vergelijking maakt Trimborn tussen Riefenstahl en Albert Speer, de architect die zichzelf in dienst stelde van Hitler. Beide creatievelingen zouden zichzelf uit egocentrisch opportunisme opzettelijk blind hebben gehouden voor de misdadige kanten van het nazisme. Omdat Hitler hun persoonlijke beschermheer werd, waren zij bereid hun ziel aan de duivel te

verkopen. De ondertitel van de biografie is een verwijzing naar de doelgerichtheid van Riefenstahl: vóór alles wilde zij carrière maken. Dat zij zo succesvol was, kan volgens Trimborn alleen maar verklaard worden door de bijzondere status die ze van Hitler kreeg. Om dit punt te onderbouwen, bagatelliseert Trimborn een aantal aspecten uit haar leven. Bijvoorbeeld het succes dat zij had als danseres en actrice voordat zij Hitlers protégé werd. Op latere leeftijd oogstte Riefenstahl als fotografe opnieuw veel bewondering. Om over deze mysterieuze vrouw helderheid te verschaffen, was het voor Trimborn misschien noodzakelijk enige nuancering achterwege te laten. Niettemin is dit een zeer interessante studie naar een van de interessantste vrouwen uit de twintigste eeuw.

Marjonne Maan

PETR GINZ, *PRAAGS DAGBOEK, 1941 - 1942*.

(ANTHOS, AMSTERDAM 2007), 206 BLZ., PRIJS € 19,95.

In 2003 nam de eerste Israëlische astronaut aan boord van het ruimteschip Colombia een tekening van een maanlandschap met zich mee. Deze was gemaakt door Petr Ginz, een Holocaustslachtoffer. Het ruimteveer verongelukte en de tekening werd vernietigd. Een televisieprogramma in Tsjechië schonk vervolgens aandacht aan de ramp en deed ook verslag over Petr Ginz, het holocaust-kind dat oorspronkelijk uit Praag kwam. Enkele weken later bood een man in Praag geschreven schriften en tekeningen van Petr Ginz te koop aan. Hij had ze op de zolder van zijn huis gevonden. Daaruit is het *Praags dagboek* samengesteld: het is gedrukt op mooi zwaar papier met tekeningen en foto's van familieleden. Het dagboek bestaat vooral uit zakelijke aantekeningen die de begaafde dertienjarige Petr tijdens de eerste oorlogsjaren maakte en zijn in eerste instantie niet bijzonder interessant om te lezen. Naar-

mate de maanden verstrijken zie je dat de wereld rondom Petr langzaam wordt afgebroken en wordt duidelijk dat het dagboek een houvast is in een leven dat langzaam door de nazi's wordt kapotgemaakt.

28. 1. 1942 (woensdag)

Vanmorgen in de stad rondgelopen.

Meneer Tausig kwam op bezoek.

Vanmiddag bleef ik thuis. De

Goldmanns uit Budyn moeten naar

Terezín (Teresienstadt).

De moeder van Petr is niet joods en slaagt er in af en toe extra eten te bemachtigen via familieleden op het platteland. Het gezin is bijvoorbeeld dolblij met twee ganzen waar ze op een goede dag mee thuiskomt. Als lezer is het moeilijk te begrijpen waarom ze zichzelf en haar twee kinderen niet in veiligheid heeft gebracht. In de loop van enkele maanden worden talloze vrienden en familieleden opgeroepen om in een werkkamp te gaan werken. Op 22 september

1942 wordt de dan veertienjarige Petr op transport naar Terezienstadt gezet. Uit alles wat hij deed, blijkt de overtuiging van Petr dat hij op een dag weer zou terugkeren naar Praag en dat hij nog een missie in de wereld moest vervullen. Hij bleef onder moeilijke omstandigheden schilderen, schrijven en gaf met enkele andere gevangenen het tijdschrift 'Vedem' uit. In 1944 ontmoette hij zijn zus Chava weer die inmiddels ook veertien jaar was geworden en naar Terezienstadt moest. Het laatste deel van het dagboek bestaat uit haar aantekeningen. Ze beschrijft dat het medekampgenoten opvalt dat Petr zo'n verstandige intelligente jongen is en ze maakt zich zorgen over zijn voortdurende koortsaanvallen. Op 28 september neemt Chava afscheid als hij naar Auschwitz vertrekt. *Praags dagboek* is ook voor leerlingen een aangrijpend boek om te bekijken en te lezen.

Joke Noordstrand

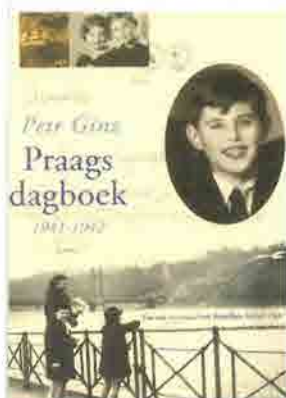
IAN KERSHAW, *KEERPUNTEN, TIEN-BESLISSINGEN DIE DE LOOP VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG VOORGELD VERANDERDEN*.

(SPECTRUM, UTRECHT 2007), 615 BLZ., PRIJS € 39,95.

Stel dat Winston Churchill er in mei-juni 1940 niet in geslaagd was zijn kabinet tot doorvechten tegen Hitler te inspireren, hoe zou dan de oorlog zijn verlopen? Wij zijn geneigd Churchills onverzettelijkheid als een vanzelfsprekende, doorslaggevende factor te zien, maar het nieuwe boek van de Britse Hitler-biograaf Ian Kershaw maakt duidelijk dat de keuze om door te vechten allerm minst een hamerstuk was. Halifax, mi-

nister van Buitenlandse Zaken, wilde onderhandelen, aangezien Engeland geen schijn van kans leek te maken. Het feit dat hij het pleit verloor en Engeland de strijd dus niet opgaf, zette de hele oorlogsstrategie van Hitler op losse schroeven. Het dreef de dictator tot de noodlottige beslissing de aanval op de Sovjet-Unie te openen zonder rugdekking in het westen. Het bezorgde president Roosevelt een welkom argu-

ment om de isolationistische publieke opinie in Amerika te gaan ombuigen ten faveure van het actief ondersteunen van het dappere Engeland. Kershaw maakt wel duidelijk hoeveel geduld en tact er van Roosevelt werden gevergd om het Amerikaanse publiek om te turnen. Churchill ergerde zich groen en geel aan de trage besluitvorming in de VS. Uiteindelijk wist Roosevelt de Amerikanen te overtuigen dat het in

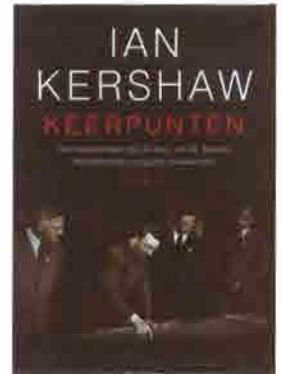

hun belang was om het Britse empire te helpen zichzelf te verdedigen, ongeacht de kosten. Hij kwam met de vergelijking van de brandslang. Niemand zou in het dagelijks leven tegen zijn buurman wiens huis in brand stond zeggen: 'Buurman, mijn tuinslang heeft 15 dollar gekost; je moet me er dus eerst 15 dollar voor betalen!' Kershaw analyseert ook onder meer Mussolini's besluit een graantje mee te pikken van Hitlers

successen, Stalins besluit zich na de start van operatie-Barbarossa te herpakken, Japans besluit om Pearl Harbor aan te vallen en Hitlers keuze om de VS de oorlog te verklaren. Die mysterieuze stap was logisch: Hitler wist dat hij de oorlog niet meer kon winnen en speelde alles-of-niets: hij anticipeerde op de onvermijdelijkheid van een oorlog met de VS. De auteur maakt alleszins aannemelijk dat het verloop

van de Tweede Wereldoorlog is bepaald door beslissingen tussen mei 1940 en december 1941. Hitlers besluit de Joden te vernietigen, vormt de meest verstrekende en meest onmenselijke van alle. Alternatieve 'oplossingen' werden niet meer gewogen. Zij vormt een dramatisch hoogtepunt in dit omvangrijke boek, dat de lezer van begin tot eind boeit.

Jan van Oudheusden

NORMAN DAVIES. *EUROPA IN OORLOG, 1939-1945.*

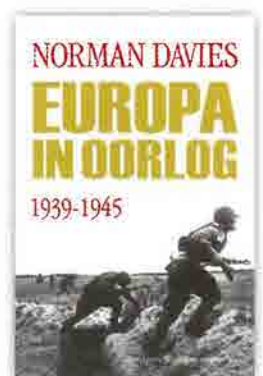
(SPECTRIUM, UTRECHT 2007), 543 blz., prijs € 30,95.

Vraag een willekeurige bovenbouw klas naar de meest bloedige veldslag uit de Tweede Wereldoorlog en er zal Normandië gezegd worden. Vraag diezelfde klas naar het grootste concentratiekamp en het antwoord zal ongetwijfeld Auschwitz zijn. Onze jeugd is opgevoed met de verhalen over D-Day en Anne Frank en ziet de oorlog vanuit dat perspectief. 'De oorlog' begint hier dus ook op 10 mei 1940. Voor de Polen, de Britten en de Fransen begint de oorlog een jaar eerder, voor de Amerikanen en de Russen een jaar later. De Russen zijn overwinnaars en slachtoffers; de Duitsers verliezers, maar vooral de daders. Dit traditionele beeld gaf problemen, omdat de nationale voorstellingen niet met elkaar spoorden. De Baltische staten en delen van Polen, Roemenië en Finland werden al voor 1941 door de Sovjetunie bezet. Kon een slachtoffer – de Sovjetunie – ook een agressor zijn? En was de Duitse

aanval op Frankrijk wel een daad van agressie, als Frankrijk Duitsland zelf in september 1939 de oorlog had verklaard? Decennia moffelden men deze vragen weg; het grote kwaad kwam uit Nazi-Duitsland en de rest van Europa was daar slachtoffer van en het eigen volk uiteraard het meest, maar dat had zich wel heldhaftig verzet. Vanaf de jaren zestig klonk in West-Europa kritiek op het optreden van de eigen overheid en bevolking tijdens de bezetting; de voorstelling van slachtoffers en daders werd daarmee minder overzichtelijk. En na het ineenstorten van het Sovjet-imperium kon niemand er meer om heen: ook het communisme in de Sovjetunie was misdadig geweest. Oost-Europese landen konden hun 'bevrijding' eindelijk als een nieuwe bezetting gaan beschrijven. En ten slotte waren er de Duitsers die voorzichtig onder de loden last van hun eigen verdoemde geschiedenis uitkropen. De bombarde-

menten op de Duitse steden, de verkrachting van honderdduizenden meisjes en vrouwen door de soldaten van het Rode Leger, het kon allemaal, voorzichtigt, verteld worden. Davies heeft geen revisionistische studie geschreven over de Tweede Wereldoorlog. Eerder een realistische. De Tweede Wereldoorlog was vooral een strijd tussen twee meedogenloze totalitaire regimes: de beslissende strijd is geleverd aan het Oost front en de soldaten aan beide kanten waren vooral slachtoffer van hun eigen regime. Alleen al in de slag bij Koersk kwamen meer Russen en Duitsers om dan aan de Amerikaanse kant in Europa in de hele oorlog. De Tweede Wereldoorlog was geen strijd tussen goed en kwaad; de bevrijders van Auschwitz hadden thuis concentratiekampen die even wreed waren. En de 'bevrijde' volken van Oost-Europa moesten nog meer dan vijftig jaar zuchten onder een totalitaire dictatuur.

Hans Pols

WEBSITES

DE WAANZINNIG MOEILIJKE ANNO-GESCHIEDENISTEST
Wat moet je weten van vaderlandse geschiedenis? Zijn jaartallen belangrijk, of vertelt de context rond een gebeurtenis meer? Leraren en onderwijshervormers breken er steeds weer hun hoofd over. Lang was er in het onderwijs veel aandacht voor grote en spannende historische gebeurtenissen: de verhalen van prinses, koningen en oorlogen. Maar het was niet alleen maar leuk en

spannend: er moest ook worden gestampt! In 'De waanzinnig moeilijke geschiedenistest' presenteert Anno geschiedenisvragen uit 1930. Leerlingen die verder wilden leren moesten deze vragen aan het eind van hun middelbare schooltijd moeiteloos kunnen beantwoorden. Test jezelf, en maak kans op vier 'Van nul tot nu' albums of de drie boekjes 'De Canon van Nederland'.

www.anno.nl/geschiedenistest

VAN UTOPIA NAAR HISTOPIA
Op deze site staan interessante verwijzingen voor geschiedenisdocenten, zoals artikelen over het geschiedenisonderwijs, een model voor het maken van een les met instructie, compleet lesmateriaal en een oproep om die beschikbaar te stellen.

www.histopia.nl

HET ONTSTAAN VAN NEDERLAND
Sinds wanneer bestaat Nederland? Deze vraag is niet zo eenvoudig te beantwoorden. Er wonen al heel lang mensen op het grondgebied van het

huidige Nederland, maar lange tijd kun je hen geen Nederlanders noemen. Het begin van Nederland ligt in Frankrijk, om precies te zijn in Bourgondië, bij Filips de Stoute. In de loop van een paar eeuwen erfden, kochten en veroverden hij en zijn erfgenamen een groot gebied. Op onderstaande site staan verschillende kaarten van Nederland van verschillende momenten uit de geschiedenis. Aardig om te gebruiken in de les.

www.digischool.nl/gs/community/histoforum/ontstaan/index.htm

MUSEA

LIMBURGS MUSEUM, VENLO
Neanderthalers in Europa
Een groep Neanderthalers - levensechte 3D-figuren - is neergestreken in het Limburgs Museum. Ze zetten daar hun dagelijkse leven gewoon voort. Ze zitten rond het vuur te eten en maken werktuigen, gaan op jacht, lachen, huilen of spelen. Het hyperrealisme van de figuren staat in contrast met de sobere omgeving. Een eenvoudig blauwgroen platform symboliseert de open steppe, de natuurlijke

omgeving van Neanderthalers. Deze spraakmakende tentoonstelling over mensen in de ijstijd is van 15 maart tot en met 28 september 2008 te zien. Het onderzoek naar de Neanderthalers is in een stroomversnelling geraakt, met als uitkomst een nieuw en sterk gewijzigd beeld van de eerste mensen. De tentoonstelling presenteert die resultaten op een publieksgerichte, laagdrempelige wijze.

www.limburgsmuseum.nl

LIMBURGS MUSEUM, VENLO
Henri Jonas (1878-1944), Zijn muzen en demonen
Van 29 maart tot en met 25 mei is in het Limburgs Museum in Venlo een tentoonstelling te zien van de Maastrichtse kunstenaar Henri Jonas (1878-1944). Zo'n tweehonderd schilderijen, tekeningen, boekillustraties, glas-in-loodramen van deze indrukwekkende kunstenaar zijn van hem

bekend. Maar dit is slechts een fractie van het totale oeuvre van deze veelzijdige schilder, tekenaar, graveur en glazenier. Een representatieve selectie van ruim dertig werken is nu te zien in het Limburgs Museum. Gekozen is voor (zelf)portretten, werk met een religieuze achtergrond, stadsgezichten en landschappen.

www.limburgsmuseum.nl

ALLARD PIERSON
MUSEUM, AMSTERDAM
Lectori Salutem, Boek en Oudheid

Welke rol spelen antieke teksten nog in computergames en films? En waarom lezen wij nog steeds de Ilias van Homerus en wordt dit oudste boek van Europa telkens opnieuw vertaald, bewerkt en verfilmd? Antwoorden op deze vragen vindt u op

de tentoonstelling 'Lectori Salutem. Boek en Oudheid', die gaat over het voortleven van klassieke teksten en het ontstaan en de geschiedenis van het boek in en na de oudheid. De tentoonstelling behandelt een aantal kernmomenten uit de geschiedenis van het boek. Originele archeologische objecten, de mooiste handschriften en boeken uit

Nederlandse collecties, foto's en teksten tonen hoe het werk van klassieke auteurs de eeuwen heeft doorstaan. Elke zaal is op zo'n manier ingericht en aangekleed dat de bezoeker zich onmiddellijk realiseert in welke tijd hij de geëxposeerde voorwerpen moet plaatsen. Van 25 april tot 7 september 2008.

www.allardpiersonmuseum.nl

VERZETSMUSEUM,
AMSTERDAM
*Drie meiden in verzet.
Hannie Schaft en de zusjes Oversteegen.*

Bijna iedereen kent de naam van Hannie Schaft. Ze werd bekend als het 'Meisje met het rode haar', dat tijdens de Tweede Wereldoorlog vanwege verzet tegen de Duitse bezetters werd doodgeschoten. Weinigen kennen de naam van

Truus en Freddie Oversteegen, de zusjes met wie Hannie intensief samenwerkte in het verzet. De tentoonstelling 'Drie meiden in verzet. Hannie Schaft en de zusjes Oversteegen' vertelt het verhaal van drie bijzondere vrouwen. De tentoonstelling is voor publiek geopend van 18 april tot en met 7 december 2008.

www.verzetsmuseum.org

JOODS MUSEUM, AMSTERDAM
Moderne meesterwerken uit Moskou

In het Joods Historisch Museum de tentoonstelling 'Moderne meesterwerken uit Moskou' te zien. Getoond wordt een unieke collectie schilderijen en tekeningen die belangrijke vernieuwende Russisch-joodse kunstenaars maakten in de periode 1910-1940. De expositie schetst het verhaal van de opkomst en ondergang van joodse kunstenaars in de Sovjet-Unie ten tijde van Stalin. De meeste werken zijn nooit eerder in Nederland geëxposeerd.

www.jhm.nl

JOODS MUSEUM, AMSTERDAM
Superhelden en sjlemielen
Het Joods Historisch Museum organiseert van 7 maart tot en met 8 juni 2008 een tentoonstelling over stripverhalen en beeldromans van joodse stripkunstenaars. De expositie Superhelden en sjlemielen toont de helden en antihelden van onder andere Will Eisner, Joe Kubert, Ben Katchor en Rutu Modan, die ieder op eigen wijze het joodse verleden, maar ook de humor van de stripauteurs kenschetsen.

Door middel van het toegankelijke medium van de stripkunst kunnen leerlingen kennis maken met thema's als herinnering, het doorgeven van familiegeschiedenis, de ervaring van vervolging, emigratie en culturele diversiteit.

Maximaal 2 groepen van 15 leerlingen, € 67,50 per 15 leerlingen, inclusief rondleider. € 5,- lespakket (per 15 leerlingen), exclusief porto, € 2,50 reserveringskosten. Entree museum: € 3,- per leerling

www.jhm.nl

VERZETSMUSEUM, AMSTERDAM
Fototentoonstelling 'Weerstanders'. Verzet in België 1940-1945

Wat weten Nederlanders eigenlijk van het verzet in België tijdens de Tweede Wereldoorlog? Het Verzetmuseum Amsterdam exposeert deze zomer voor het eerst in Europa een in New York samengestelde fototentoonstelling over dit onderwerp. Hedendaagse portretten van Belgische verzetsmensen, gemaakt door de Franse fotograaf Jean-Marc Gourdon, gaan gepaard met historische foto's en persoonlijke verhalen van deze zogenaamde 'weerstanders'. De opening van de tentoonstelling vindt plaats op donderdag 5 juni om 17.30 uur. Publiek is dagelijks welkom van 6 juni tot en met 14 september 2008.

LIJST JEUGDBOEKEN TWEDE WERELDOORLOG

Het dagboek van Anne Frank en *Oorlogswinter* van Jan Terlouw zijn twee bekende klassiekers binnen de jeugdliteratuur over de Tweede Wereldoorlog. Er zijn echter nog veel meer jeugdboeken die geschikt zijn om deze belangrijke periode in de geschiedenis bij kinderen en jongeren onder de aandacht te brengen. In opdracht van het Ministerie van VWS hebben de Schrijvers van de Ronde Tafel een overzicht gemaakt van geschikte en beschikbare kinderboeken over de Tweede Wereldoorlog en aanverwante onderwerpen.

In deze lijst is per boek vermeld voor welke doelgroep het geschikt is, over welke thema's en periode het handelt.

www.4en5mei.nl/educatie

LEVEN NA DE ONDERGANG

De dvd *Leven na de ondergang* bevat filmportretten van negen overlevenden van concentratie- en vernietigingskampen die na de oorlog in staat bleken hun leven opnieuw op te bouwen: Werner Bloch, Henny en Lilly Dormits, Ellis Hertzberger, Roos Horneman-Leverpoll, Frieda Menco-Brommet, Jules

JURYLEDEN GEZOCHT!

Voor de Kennisnet-Wedstrijden zoekt de Gemeente enthousiaste juryleden! Als jurylid beoordeelt u vanaf uw eigen computer games, korte films of websites, gemaakt door scholieren en studenten. Er wordt uitgekeken naar een veelzijdige groep juryleden en we benaderen daarom ook u als onderwijsprofessional om

hieraan mee te doen. U bepaalt zelf wanneer u jureert en hoeveel inzendingen u wilt beoordelen. Meld u aan. Als dank voor uw inzet kunt u met Hallmark Greetz! uw eigen ontworpen wenskaart laten bezorgen binnen Nederland.

www.digischool.nl/gs/community/histoforum/pta-toetsen.htm

Schelvis, Stien Spier-Pullen en Heinz Vijgenboom. Allen hadden ze een andere motivatie om een nieuw leven te beginnen. Voor de een waren dat de kinderen, een ander wilde de door de nazi's gestolen jeugdjaren inhalen en een derde stortte zich op werk en carrière. Het zijn hoopgevende, inspirerende uitingen van levenswil van mensen die

op het nippertje aan de ondergang zijn ontkomen. Ook is er een bijdrage toegevoegd over de geschiedenis van kamp Westerbork, waarvandaan het merendeel van de 107.000 uit Nederland gedeporteerde joden is vertrokken.

De dvd wordt gratis beschikbaar gesteld aan leden van de VGN.

EXCLUSIEVE REIS NAAR MONTENEGRO EN ALBANIË

14 – 22 JUNI 2008

Den Doolaard nostalgie, cultuur, natuur, historie, architectuur en ontmoetingen met big shots onder wie Edi Rama, de burgemeester van Tirana; een veelkleurig mozaïek! Een paar highlights: de brug over de Tara, het Njegos-mausoleum van Meštrovic, het Durmitorgebied, Paleis 'Biljarda' en het museum van Koning Nikola I in Cetinje, Theth in de noord Albanese alpen (*De herberg met het hoefijzer*), het mausoleum van Skanderbeg in Lezha, de Twin Towers

in Tirana. Het betreft een reis waarvan men rijker terugkeert dan men is vertrokken. Reissom, bestemming en inhoud van de reis staan garant voor gemotiveerde deelnemers en 'kruisbestuiving' van expertise. Reissom (alles inbegrepen!) 1.585,- Euro. Aan de reis gaat een

kennismakings- annex informatiebijeenkomst vooraf. Belangstellenden gelieve snel te reageren! Stichting Went speciale reisarrangementen, H.v. Borssele, kade 8, 1181 AW Amstelveen. Tel.: 020 – 643 00 77, fax: 020 – 640 44 64, e-mail: agwent@xs4all.nl

LODEWIJK NAPOLEON OP TELEAC

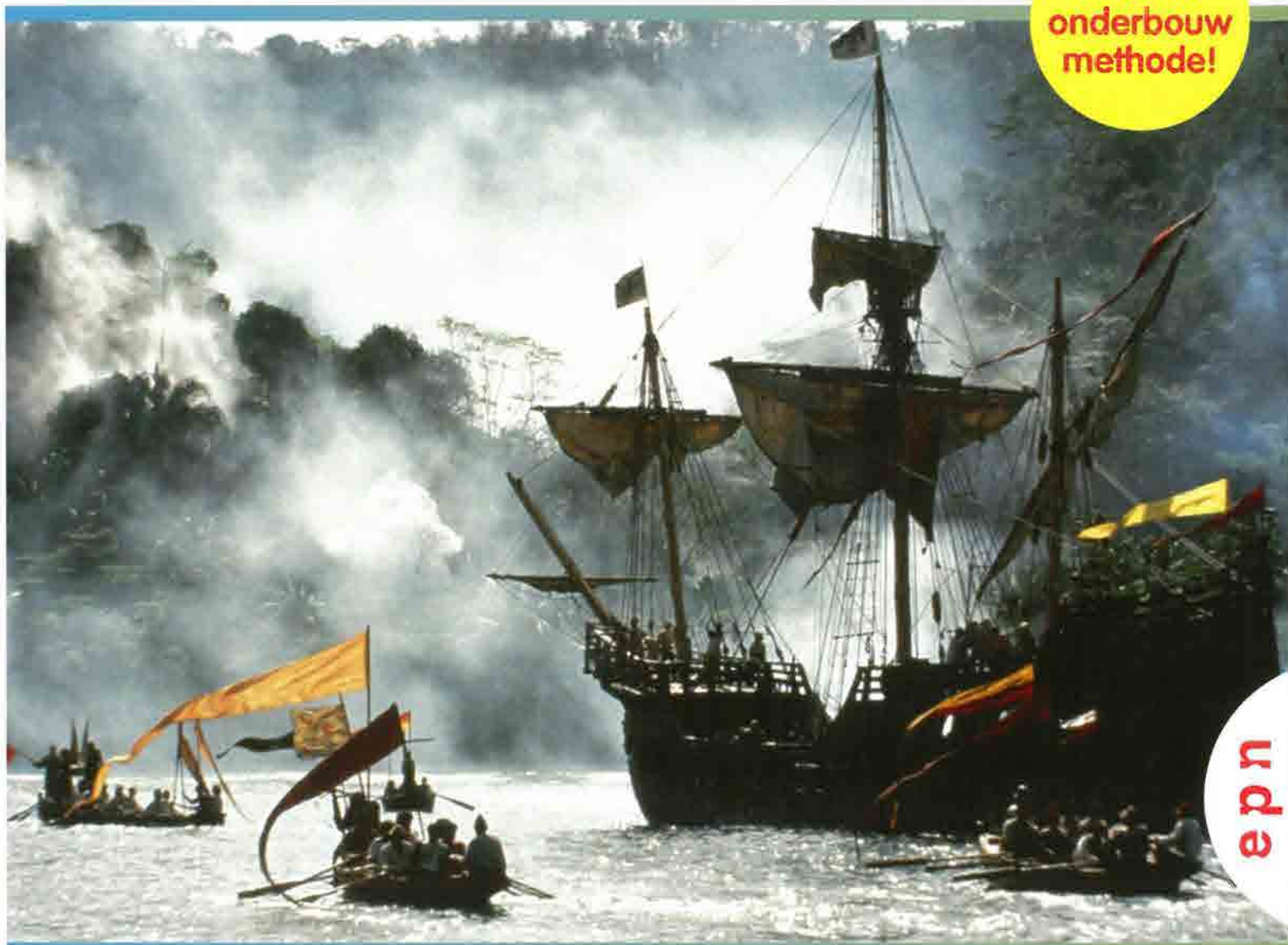
Op zondag 11 mei 2008 om 18.15 uur brengt Teleac op Nederland 2 de documentaire 'Lodewijk Napoleon, een Fransman op de troon van Holland'. In 1806 besteede Lodewijk Napoleon als eerste koning van Holland de troon. Wie was dit broertje van de grote keizer Napoleon Bonaparte? Documentairemaakster en schrijfster Karina Meeuwse ging op zoek naar de Hollandse jaren van Lodewijk. Acteur Beppe Costa treedt in het programma in de voetsporen van onze eerste koning.

www.teleac.nl

columbus

ontdek het verleden

Nieuwe
onderbouw
methode!

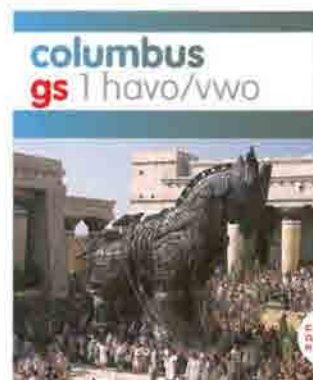
epn

columbus laat uw leerlingen met gemak het verleden ontdekken. Door de heldere structuur en spannende weetjes wordt geschiedenis een eitje.

Uw voordelen:

- Spannende en boeiende onderwerpen
- Veel variatie in werkvormen, o.a. projectopdrachten
- De duidelijke structuur stimuleert zelfstandig werken
- Elke leerling krijgt les op zijn eigen niveau, vmbo t/m vwo

Beoordeel columbus zelf. Wilt u een beoordelingsexemplaar of sectiepresentatie aanvragen, bel (030) 63 83 330.

Meer weten? www.columbus.epn.nl

feniks

feniks schrijft geschiedenis

Nu ook voor de onderbouw van vmbo-t, havo en vwo
en met themakaternen in de tweede fase.

feniks

Van Feniks zijn nu de volgende delen leverbaar:

Tweede fase

- Overzicht van de geschiedenis (havo- en vwo-editie)
- Geschiedenis van de democratische rechtsstaat (havo- en vwo-editie)
- Made in China (havo- en vwo-editie)
- Het Midden-Oosten (vwo-editie)

Onderbouw

- 1 vmbo-kgt Leesboek en werkboek
- 2 vmbo-kgt Leesboek en werkboek
- 1 vmbo-b(k) Leesboek en werkboek
- 1 vmbo-t/havo Leesboek en werkboek
- 1 havo/vwo Leesboek en werkboek

Kijk voor meer informatie én de digitale presentatie op www.thiememeulenhoff.nl/geschiedenis

thiememeulenhoff

Of bel met één van onze medewerkers van de Docentenlijn 0575 594 997